

Stefan K. Kozłowski

WAŻNIEJSZE MEZOLITYCZNE MATERIAŁY POWIERZCHNIOWE Z TERENU WARSZAWY I WOJEWÓDZTWA WARSZAWSKIEGO

Aktywne badania nad mezolitem Europy środkowej w ciągu ostatnich lat znajdują swe potwierdzenie w wielu publikacjach różnego typu. Poza pracami syntetyzującymi, problemowymi i sprawozdawczymi dość pokaźna jest już lista prac o charakterze źródłowym, prezentujących mniej więcej kompletne materiały mezolityczne z poszczególnych rejonów naszego kraju. W serii tej należy wymienić prace B. Gintera¹, M. Kobusiewicza² czy wreszcie autora niniejszego artykułu³, w których zebrane zostały rozproszone materiały mezolityczne z Małopolski, Śląska, zachodniej Wielkopolski i Polski północno-wschodniej. Zaletą tych prac źródłowych jest prezentacja wszystkich w zasadzie materiałów z danego rejonu, mimo że nieraz pochodzą one z nie całkiem metodycznie badanych stanowisk. Choć niektórzy badacze próbują podważyć wartość takich źródeł, wszyscy coraz dobitniej przekonują się, że te „niepewne” materiały powierzchniowe mają stosunkowo wysoką, choć oczywiście ograniczoną wartość poznawczą.

Tak się złożyło, że Mazowsze — teren, który dostarczył, jak dotąd, największej liczby zespołów homogenicznych — nie doczekało się jeszcze monografii swoich materiałów powierzchniowych. Jest zrozumiałe, że badaczki mezolitu Mazowsza — H. Więckowska i M. Marczak — zajęły się przede wszystkim opracowywaniem zespołów homogenicznych pewniejszych, bo pochodzących z wykopalisk. Teraz jednak przyszedł czas na materiały powierzchniowe, które stanowić będą znakomite tło dla takich zespołów homogenicznych Mazowsza, jak: Całowanie III/1 - 3, Ko-

¹ B. Ginter, *Schylkowy paleolit i mezolit w dorzeczach górnej Warty i górnej Odry*, Kraków 1966 (maszynopis — Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego); tegoż, *Osadnictwo mezolityczne w rejonie górnej Warty*, „Światowit”, t. 30, 1969.

² M. Kobusiewicz, *Paleolit schylkowy i mezolit w środkowo-zachodniej Wielkopolsce*, Poznań 1968 (maszynopis — Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu); tegoż, *Mezolit w środkowo-zachodniej Wielkopolsce*, „Światowit”, t. 31, 1970.

³ S. K. Kozłowski, *Mezolit w Małopolsce*, Warszawa 1965 (maszynopis — Uniwersytet Warszawski); tegoż, *Wybrane zagadnienia z pradziejów dorzecza górnej i środkowej Wisły we wczesnym holocenie*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 34, 1969; tegoż, *O mezolicie Polski północno-wschodniej i terenów sąsiednich*, „Archeologia Polski”, t. 12, 1967.

mornica VI, Poddębe I i VII, Stawinoga I, Świdry Małe — Pieńki 3, Wieliszew XI, XII, XIII, XVI, XVII A i XVII C⁴.

W niniejszym opracowaniu prezentuję materiały przechowywane w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie oraz w Zakładzie Paleolitu IHKM PAN. Kierownikom obu wymienionych Instytucji serdecznie dziękuję za udostępnienie mi do opracowania interesujących mnie zbiorów. Pomijam materiały z cytowanych zespołów homogenicznych, ponieważ były one już wielokrotnie opisywane i ilustrowane; zespoły te są jednak wzmiankowane w Katalogu. Pomijam również opis stanowiska Płock-Radziwie II, który zostanie opublikowany osobno. Ze względu na mieszany charakter materiałów prezentuję wyłącznie mikrolity, pomijając inne narzędzia.

KATALOG

1. Augustów, pow. Wołomin, stan. 1. Zbiory PMA w Warszawie.

Bardzo mały, smukły półtyłczak typu Komornica⁵, o silnie skośnym, wyprostowanym, stromym, wysokim półtyłcu (tabl. I, 1), uszkodzony. Mikrolityczny, smukły trójkąt chojnicki, półstromo, nisko retuszowany; oba końce formowane zabiegiem rylcowczym (tabl. I, 2). Półwytwór niewiadomego trójkąta. Dwa wysokie trapezy, półstromo, nisko retuszowane (tabl. I, 3, 4).

Interpretacja — elementy chojnicko-pieńkowskie (?)⁶ oraz niezależnie (?) inne górnomezolityczne (wysokie trapezy), może wschodniojanisławickie (?).

2. Augustów, pow. Wołomin, stan. 3. Zbiory PMA w Warszawie.

Dwa bardzo małe, smukłe trójkąty nierównoboczne, retuszowane stromo, nisko, oba uszkodzone; jeden to trójkąt pieńkowski (tabl. I, 7), drugi bliski pieńkowski, ale rozwartokątny (tabl. I, 6). Niski trapez retuszowany półstromo i nisko (tabl. I, 8). Wysoki trapez, stromo, nisko retuszowany; ma wgięty półtylec (tabl. I, 9).

Interpretacja — zestaw zbrojników pozwala sądzić, że możemy tu mieć do czynienia z resztkami homogenicznego zespołu kultury chojnicko-pieńkowskiej (może bez wysokiego trapezu?), bez możliwości bliższego wskazania grupy kulturowej, do której zespół należy.

3. Brzegi, pow. Garwolin, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

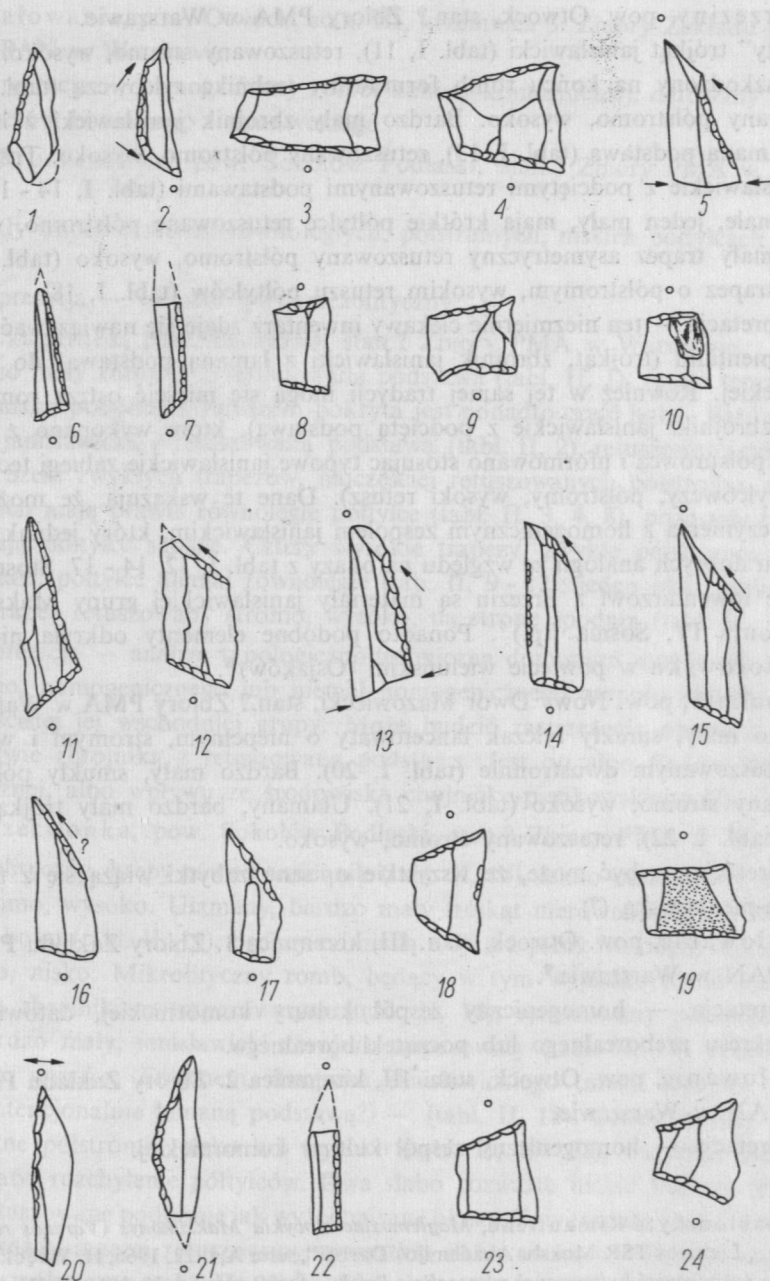
Bardzo mały zbrojnik janisławicki, z intencjonalnie ułamaną podstawą, retuszowany półstromo i wysoko (tabl. I, 5).

Interpretacja — ślad stanowiska janisławickiego (?).

⁴ Por. przypisy 9, 12, 14 - 23.

⁵ Używam nazw typologicznych, zaproponowanych w następujących pracach: H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału kulturowego mezolitu Mazowsza*, [w:] *Materiały do prehistorii Polski w plejstocenie i wczesnym holocenie*, Warszawa 1965; S. K. Kozłowski, *Wybrane zagadnienia...* op. cit; tegoż, *Pradzieje ziem polskich od IX do V tysiąclecia p.n.e.*, Warszawa 1972.

⁶ S. K. Kozłowski, *Pradzieje...* op. cit.

Tablica I

1 - 4 - Augustów 1; 5 - Brzegi; 6 - 9 - Augustów 3; 10 - Chruszczewka; 11 - 18 - Brzeziny; 19 - Dąbrówka 1; 20 - 22 - Buchnik; 23 - Deskurów; 24 - Dobrze

4. Brzeziny, pow. Otwock, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

„Duży” trójkąt janisławicki (tabl. I, 11), retuszowany stromo, wysoko. Bardzo mały, uszkodzony na końcu romb formowany techniką rylcowczą (tabl. I, 12), retuszowany półstromo, wysoko. Bardzo mały zbrojnik janisławicki z intencjonalnie łamaną podstawą (tabl. I, 13), retuszowany półstromo, wysoko. Trzy zbrojniki janisławickie z podciętymi retuszowanymi podstawami (tabl. I, 14 - 16); dwa bardzo małe, jeden mały, mają krótkie półtylce retuszowane półstromo, wysoko. Bardzo mały trapez asymetryczny retuszowany półstromo, wysoko (tabl. I, 17). Zwykły trapez o półstromym, wysokim retuszu półtylców (tabl. I, 18).

Interpretacja — ten niezmiernie ciekawy inwentarz zdaje się nawiązywać niektórymi elementami (trójkąt, zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą) do tradycji janisławickiej. Również w tej samej tradycji mogą się mieścić ostrza rombówate (w tym zbrojniki janisławickie z podciętą podstawą), które wykonano z janisławickiego półsurowca i uformowano stosując typowe janisławickie zabiegi techniczne (zabieg rylcowczy, półstrome, wysoki retusz). Dane te wskazują, że możemy tu mieć do czynienia z homogenicznym zespołem janisławickim, który jednak nie ma zbyt wielu dobrych analogii ze względu na okazy z tabl. I, 12, 14 - 17. Stosunkowo najbliższe inwentarzowi z Brzezin są materiały janisławickiej grupy Maksimonys (Maksimonys IV, Sośnia itp.)⁷. Ponadto podobne elementy odkryła niedawno E. Niesiołowska w powiecie wieluńskim (Osjaków)⁸.

5. Buchnik, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Bardzo mały, smukły tylczak lancetowaty o niepełnym, stromym i wysokim tylcu, retuszowanym dwustronnie (tabl. I, 20). Bardzo mały, smukły półksiężyc retuszowany stromo, wysoko (tabl. I, 21). Ułamany, bardzo mały trójkąt pieńkowski (tabl. I, 22), retuszowany stromo, wysoko.

Interpretacja — być może, że wszystkie opisane zabytki wiążą się z tradycją chojnicko-pieńkowską (?).

6. Całowanie, pow. Otwock, stan. III, krzemnica 1. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie⁹.

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury komornickiej, datowany na schyłek okresu preborealnego lub początek borealnego.

7. Całowanie, pow. Otwock, stan. III, krzemnica 2. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury komornickiej.

⁷ R. Jablonskyté-Rimantiené, *Maglemozine stovykla Maksimonys (Varenos raj. Merkins apyl.)*, „Lietuvos TSR Mokslu Akademijos Darbai”, seria A, t. 22, 1966; H. Więckowska, *Zagadnienie zróżnicowań kulturowych w mezolice Polski*, „Światowit”, t. 30, 1969; H. Więckowska, E. Kempisty, *Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 35, 1970.

⁸ Materiał w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi, uprzejmie udostępniony mi przez p. mgr E. Niesiołowską.

⁹ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału... op. cit.*

8. Całowanie, pow. Otwock, stan. III, krzemnica 3. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury komornickiej, datowany na przełom okresów borealnego i atlantyckiego.

9. Chruszczewka, pow. Sokołów Podlaski, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez o niemal równoległych, półstromych, niskich półtyłcach (tabl. I, 10).

Interpretacja — element górnomezolityczny.

10. Czaplinek, pow. Piaseczno, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

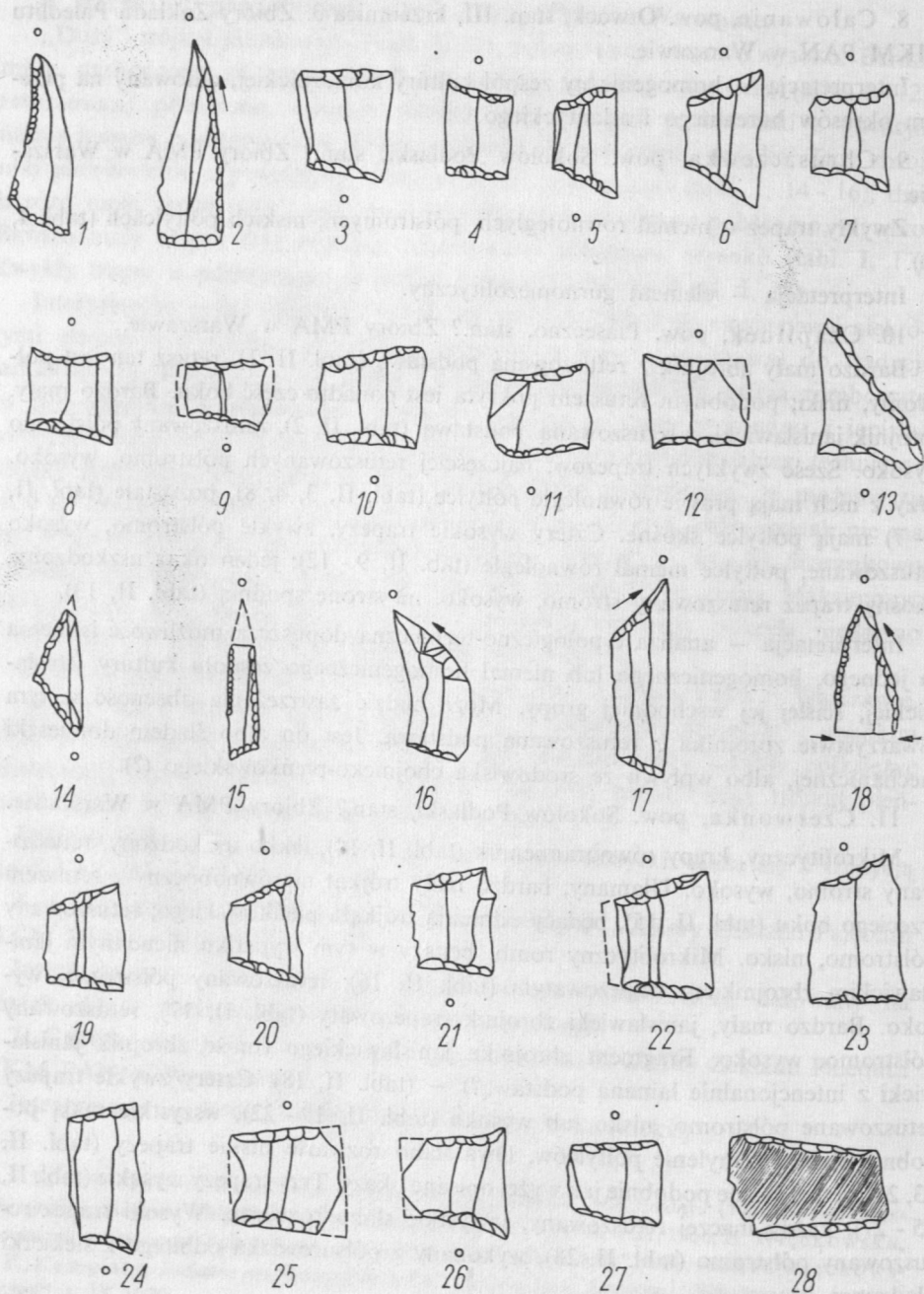
Bardzo mały zbrojnik z retuszowaną podstawą (tabl. II, 1), retusz ten jest półstromy, niski; podobnym retuszem pokryta jest ponadto część boku. Bardzo mały, zbrojnik janisławicki, z retuszowaną podstawą (tabl. II, 2), retuszowany półstrome wysoko. Sześć zwykłych trapezów, najczęściej retuszowanych półstrome, wysoko. Trzy z nich mają prawie równoległe półtyłce (tabl. II, 3, 4, 8), pozostałe (tabl. II, 5 - 7) mają półtyłce skośne. Cztery wysokie trapezy, zwykle półstrome, wysoko retuszowane, półtyłce niemal równoległe (tabl. II, 9 - 12); jeden okaz uszkodzony. Skośny trapez retuszowany stromo, wysoko, na stronę spodnią (tabl. II, 13).

Interpretacja — analiza typologiczno-techniczna dopuszcza możliwość istnienia tu jednego, homogenicznego lub niemal homogenicznego zespołu kultury janisławickiej, ściślej jej wschodniej grupy. Może budzić zastrzeżenia obecność w tym towarzystwie zbrojnika z retuszowaną podstawą. Jest on albo śladem domieszki mechanicznej, albo wpływu ze środowiska chojnicko-pieńkowskiego (?).

11. Czerwonka, pow. Sokołów Podlaski, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Mikrolityczny, krępy równoramiennik (tabl. II, 14), lekko uszkodzony, retuszowany stromo, wysoko. Ułamany, bardzo mały trójkąt nierównoboczny z retuszem trzeciego boku (tabl. II, 15), będący odmianą trójkąta pieńkowskiego; retuszowany półstrome, nisko. Mikrolityczny romb, będący w tym wypadku nieudany janisławickim zbrojnikiem trapezowatym (tabl. II, 16); retuszowany półstrome, wysoko. Bardzo mały, janisławicki zbrojnik trapezowaty (tabl. II, 17), retuszowany półstrome, wysoko. Fragment zbrojnika janisławickiego (może zbrojnik janisławicki z intencjonalnie łamaną podstawą?) — (tabl. II, 18). Cztery zwykłe trapezy retuszowane półstrome, nisko lub wysoko (tabl. II, 19 - 22), wszystkie mają podobnie słabe rozchylenie półtyłców. Dwa słabo rozwarte niskie trapezy (tabl. II, 23, 24), retuszowane podobnie jak wyżej opisane okazy. Trzy trapezy wysokie (tabl. II, 25 - 27), każdy inaczej retuszowany, wszystkie słabo rozwarte. Wysoki trapez retuszowany półstrome (tabl. II, 28), wykonany z półsurowiaka odbitego z siekierki gładzonej.

Interpretacja — nie wydaje się, by opisane materiały należały do jednego zespołu. Mam wrażenie, że obok najsilniej wyrażonego elementu janisławickiego (grupa wschodnia), reprezentowanego przez zbrojniki janisławickie i sporą część trape-

Tablica II

1 - 13 — Czaplinek; 14 - 28 — Czerwanka

zów, w inwentarzu są jeszcze elementy komornickie (tabl. II, 14) i (lub) chojnicko-pieńkowski (tabl. II, 15). Trapez ze śladami gładzenia może być janisławicki.

12. Dąbrówka, pow. Wołomin, stan. 1. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Wysoki trapez o równoległych, stromo, nisko retuszowanych półtylcach (tabl. I, 19).

Interpretacja — element górnomezolityczny, być może związany ze wschodnią grupą kultury janisławickiej (?).

13. Deskurów, pow. Wyszaków, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez retuszowany półstromo, nisko (tabl. I, 23).

Interpretacja — element górnomezolityczny.

14. Dobrze, pow. Mińsk Mazowiecki, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez z dobrze rozwartymi półtylcami, retuszowanymi stromo, nisko (tabl. I, 24).

Interpretacja — element górnomezolityczny.

15. Drewnica, pow. Wołomin, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Dwa tylczaki lancetowate (tabl. III, 14 - 15), bardzo mały i mały. Pierwszy retuszowany półstromo, drugi stromo, oba wysoko.

Interpretacja — ślad zespołu komornickiego (?) lub chojnicko-pieńkowskiego (?).

16. Dziekanów Nowy, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. 1. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

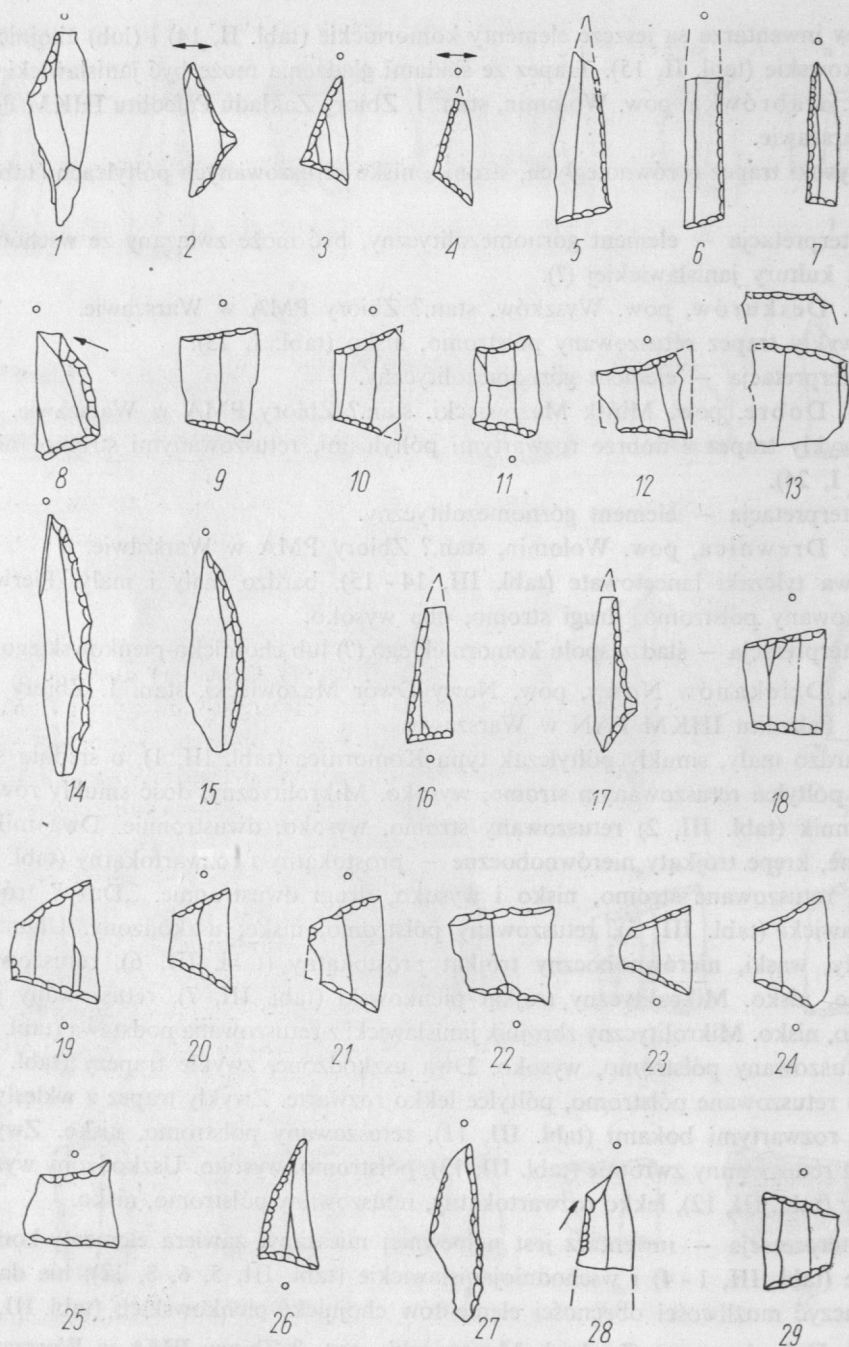
Bardzo mały, smukły półtylczak typu Komornica (tabl. III, 1), o średnio skośnym półtylcu retuszowanym stromo, wysoko. Mikrolityczny, dość smukły równoramiennik (tabl. III, 2) retuszowany stromo, wysoko, dwustronnie. Dwa mikrolityczne, krępe trójkąty nierównoboczne — prostokątny i rozwartokątny (tabl. III, 3, 4), retuszowane stromo, nisko i wysoko, drugi dwustronnie. „Duży” trójkąt janisławicki (tabl. III, 5), retuszowany półstromo, nisko; uszkodzony. Ułamany, smukły, wąski, nierównoboczny trójkąt prostokątny (tabl. III, 6), retuszowany stromo, nisko. Mikrolityczny trójkąt pieńkowski (tabl. III, 7), retuszowany półstromo, nisko. Mikrolityczny zbrojnik janisławicki z retuszowaną podstawą (tabl. III, 8) retuszowany półstromo, wysoko. Dwa uszkodzone, zwykłe trapezy (tabl. III, 9, 10) retuszowane półstromo, półtylce lekko rozwarte. Zwykły trapez z wklęsłymi, słabo rozwartymi bokami (tabl. III, 11), retuszowany półstromo, nisko. Zwykły trapez retuszowany zwrotnie (tabl. III, 13), półstromo, wysoko. Uszkodzony wysoki trapez (tabl. III, 12), lekko rozwartokątny, retuszowany półstromo, nisko.

Interpretacja — inwentarz jest najpewniej mieszany, zawiera elementy komornickie (tabl. III, 1 - 4) i wschodniojanisławickie (tabl. III, 5, 6, 8, 12); nie da się wykluczyć możliwości obecności elementów chojnicko-pieńkowskich (tabl. III, 7).

17. Fałęcin, pow. Grodzisk Mazowiecki, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

„Mały” trójkąt janisławicki (tabl. III, 16), retuszowany półstromo, wysoko.

Interpretacja — element zapewne janisławicki(?).

Tablica III

1-13 — Dziekanów Nowy 1; 14-15 — Drewnica; 16 — Fałęcin; 17-18 — Góra; 19-25 — Grodzisk 1; 26 — Grochale Górne; 27-29 — Iwowe

18. Góra, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Bardzo mały, smukły trójkąt rozwartokątny (tabl. III, 17), uszkodzony, retuszowany stromo, nisko. Zwykły trapez (tabl. III, 18) o słabo rozwartych półtyłcach, retuszowanych półstromo, nisko.

Interpretacja — element górnomezolityczny oraz komornicki (?) lub chojnicko-pieńkowski(?).

19. Grochale Górne, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Mikrolityczny trójkąt (tabl. III, 26) bliski ostrzom tardenuaskim, retuszowany stromo, nisko.

Interpretacja — najlepsze nawiązania janisławickie — np. Wistka Szlachecka III/60, pow. Włocławek.

20. Grodzisk, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan I. Zbiory PMA w Warszawie.

Pięć zwykłych trapezów (tabl. III, 19 - 21, 23, 24) o średnio i silnie rozwartych półtyłcach, różnie retuszowanych, częściej niskich. Zwykły trapez o prawie równoległych półtyłcach (tabl. III, 22), retuszowanych stromo, wysoko. Zwykły trapez (tabl. III, 25) retuszowany półstromo na spód.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

21. Iwowe, pow. Mińsk Mazowiecki, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Bardzo mały tyłczak typu Stawinoga (tabl. III, 27) z retuszem drugiego boku, co zbliża go do znanych ze Skandynawii tyłczaków z podciętą podstawą; tyłec retuszowany stromo i wysoko. Fragment zbrojnika janisławickiego (tabl. III, 28), retuszowany półstromo, wysoko. Zwykły trapez (tabl. III, 29) o lekko rozwartych półtyłcach, retuszowanych półstromo, nisko.

Interpretacja — elementy mieszane, janisławickie (tabl. III, 28) i komornickie (?) lub chojnicko-pieńkowskie (tabl. III, 27).

22. Jarnice, pow. Węgrów, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

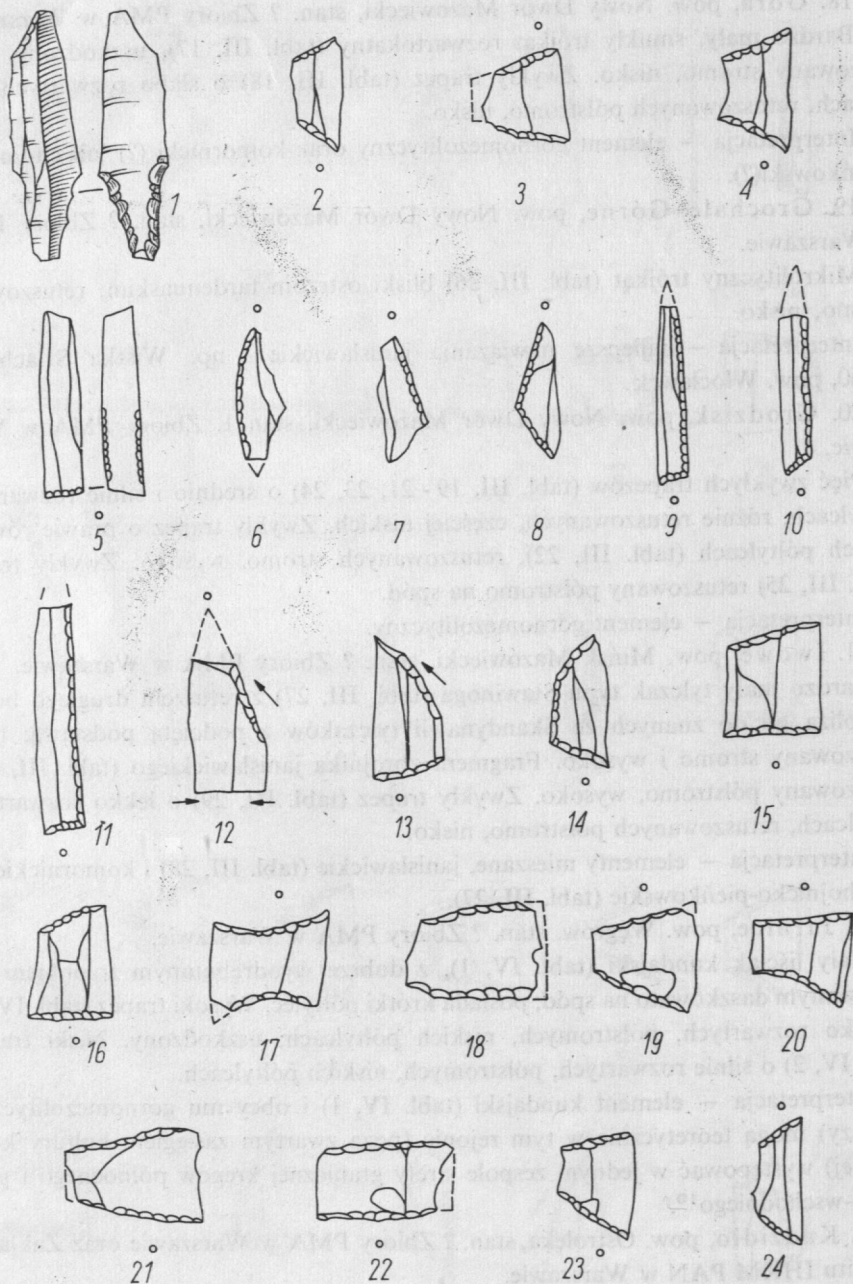
Mały liściak kundański (tabl. IV, 1), z dobrze wyodrębnionym trzonkiem retuszowanym daszkowato na spód; posiada krótki półtylec. Wysoki trapez (tabl. IV, 3) o lekko rozwartych, półstromych, niskich półtyłcach; uszkodzony. Niski trapez (tabl. IV, 2) o silnie rozwartych, półstromych, niskich półtyłcach.

Interpretacja — element kundański (tabl. IV, 1) i obcy mu górnomezolityczny (trapezy) mogą teoretycznie w tym rejonie (poza zwartym zasięgiem kultury kundańskiej) występować w jednym zespole strefy granicznej kręgów północnego i północno-wschodniego¹⁰.

23. Kadzidło, pow. Ostrołęka, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie oraz Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

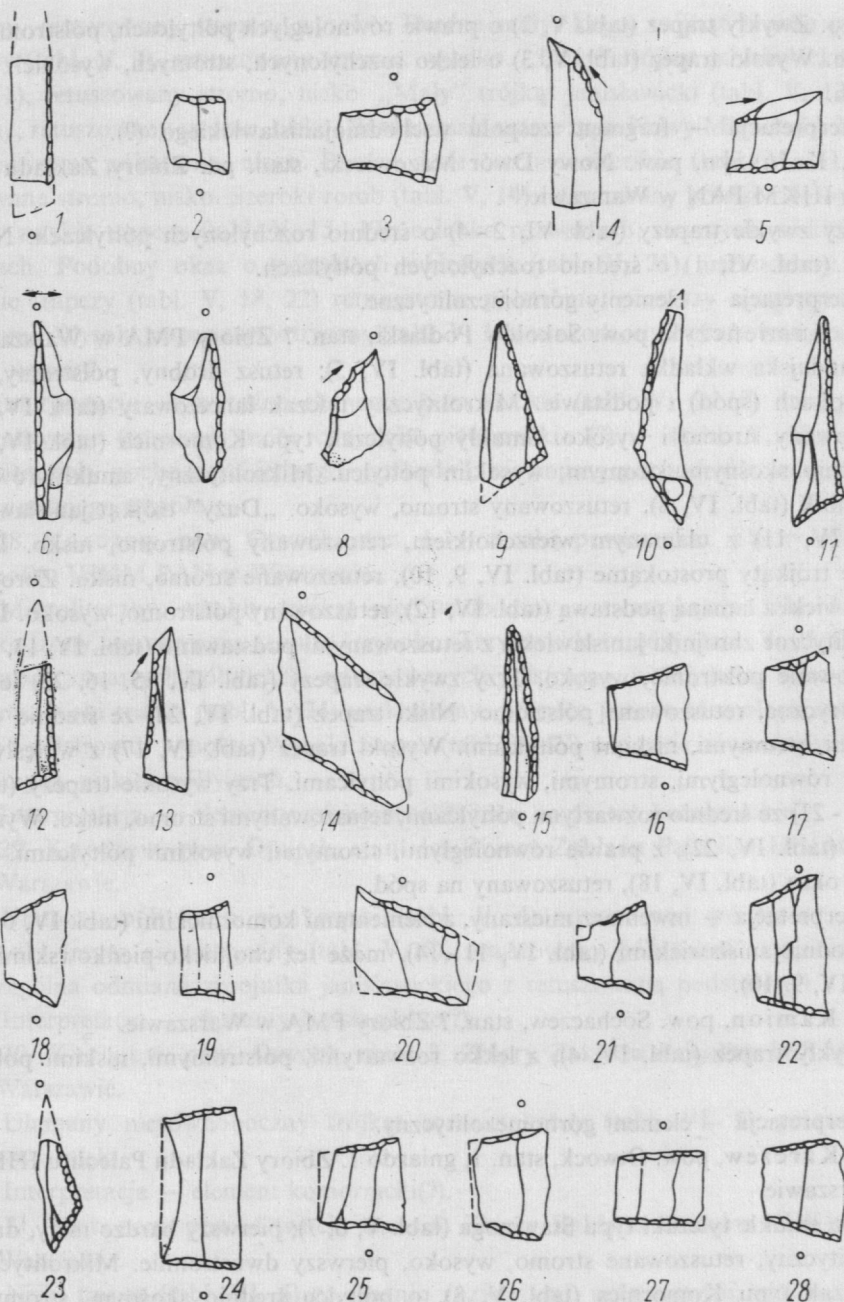
Fragment „dużego” trójkąta janisławickiego (tabl. V, 1), retuszowany stromo,

¹⁰ S. K. Kozłowski, *Północno-wschodni krąg kultur mezolitycznych*, [w:] *Z polskich badań nad epoką kamienia*, Wrocław 1971.

Tablica IV

1 - 3 — Jarnice; 4 — Kamion; 5 - 24 — Kamieńczyk

Tablica V

1 - 3 — Kadzidło; 4 - 5 — Karczew 1a; 6 - 22 — Karczew 1/1; 23 - 28 — Karczew 1
(z całej powierzchni)

wysoko. Zwykły trapez (tabl. V, 2) o prawie równoległych półtyłcach, półstromych, niskich. Wysoki trapez (tabl. V, 3) o lekko rozchylonych, stromych, wysokich półtyłcach.

Interpretacja — fragment zespołu wschodniojanisławickiego (?).

24. Kałuszyn, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. pd. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie¹¹.

Trzy zwykłe trapezy (tabl. VI, 2-4) o średnio rozchylonych półtyłcach. Niski trapez (tabl. VI, 1) o średnio rozchylonych półtyłcach.

Interpretacja — elementy górnomezolityczne.

25. Kamieńczyk, pow. Sokołów Podlaski, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Kundajska wkładka retuszowana (tabl. IV, 5); retusz drobny, półstromy, na obu bokach (spód) i podstawie. Mikrolityczny tylczak lancetowaty (tabl. IV, 6), retuszowany stromo i wysoko. Smukły półtyłczak typu Komornica (tabl. IV, 7), o średnio skośnym, stromym, wysokim półtyłcu. Mikrolityczny, smukły równoramiennik (tabl. IV, 8), retuszowany stromo, wysoko. „Duży” trójkąt janisławicki (tabl. IV, 11) z ułamanym wierzchołkiem, retuszowany półstromo, nisko. Dwa wąskie trójkąty prostokątne (tabl. IV, 9, 10), retuszowane stromo, nisko. Zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą (tabl. IV, 12), retuszowany półstromo, wysoko. Dwa mikrolityczne zbrojniki janisławickie z retuszowanymi podstawami (tabl. IV, 13, 14), retuszowane półstromo, wysoko. Trzy zwykłe trapezy (tabl. IV, 15, 16, 23) lekko asymetryczne, retuszowane półstromo. Niski trapez (tabl. IV, 24) ze średnio rozwartymi, stromymi, niskimi półtyłcami. Wysoki trapez (tabl. IV, 17) z wklęsłymi, prawie równoległymi, stromymi, wysokimi półtyłcami. Trzy wysokie trapezy (tabl. IV, 19-21) ze średnio rozwartymi półtyłcami, retuszowanymi stromo, nisko. Wysoki trapez (tabl. IV, 22), z prawie równoległymi, stromymi, wysokimi półtyłcami. Podobny okaz (tabl. IV, 18), retuszowany na spód.

Interpretacja — inwentarz mieszany, z elementami komornickimi (tabl. IV, 6-8) i wschodniojanisławickimi (tabl. IV, 11-14), może też chojnicko-pieńkowskimi (?) (tabl. IV, 9, 10).

26. Kamion, pow. Sochaczew, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. IV, 4), z lekko rozwartymi, półstromymi, niskimi półtyłcami.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

27. Karczew, pow. Otwock, stan. 1, gniazdo 1. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM w Warszawie.

Dwa smukłe tylczaki typu Stawinoga (tabl. V, 6, 7); pierwszy bardzo mały, drugi mikrolityczny, retuszowane stromo, wysoko, pierwszy dwustronnie. Mikrolityczny półtyłczak typu Komornica (tabl. V, 8), o półtyłcu średnio skośnym, stromym, niskim. Mały, smukły trójkąt nierównoboczny, rozwartokątny (tabl. V, 10), uszko-

¹¹ W. Więckowska, *Powierzchniowe badania stanowisk wydmych na tzw. tarasie nowodworskim w r. 1955*, „Archeologia Polski”, t. 5, 1960.

dzony, retuszowany stromo, wysoko. Bardzo mały, krępy trójkąt prawie prostokątny (tabl. V, 9), retuszowany stromo, wysoko. „Duży” trójkąt janisławicki (tabl. V, 11), retuszowany stromo, nisko. „Mały” trójkąt janisławicki (tabl. V, 12) ułamany, retuszowany stromo, nisko. Bardzo małe ostrze typu Nowy Młyn (tabl. V, 13), retuszowane półstromo, nisko. Bardzo małe ostrze sowterskie (tabl. V, 15), retuszowane stromo, nisko. Szeroki romb (tabl. V, 14) retuszowany półstromo, wysoko. Trzy zwykłe trapezy (tabl. V, 15 - 17), o lekko rozwartych, stromych, niskich półtyłcach. Podobny okaz o półtyłcach wklęsłych (tabl. V, 21), uszkodzony. Dwa niskie trapezy (tabl. V, 18, 22) retuszowane półstromo, pierwszy z wgiętymi półtyłcami. Wysoki trapez asymetryczny (tabl. V, 19), uszkodzony, retuszowany półstromo, wysoko.

Interpretacja — wyraźne elementy komornickie (tabl. V, 6 - 10) oraz górno-mezolityczne (trapezy), może chojnicko-pieńkowskie (?) — (tabl. V, 13). Mimo że materiały pochodzą z jednego „gniazda”, nie muszą pochodzić z jednego, homogenicznego zespołu.

28. Karczew, pow. Otwock, stan. 1 — z całej powierzchni. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Mikrolityczny, smukły trójkąt nierównoboczny rozwartokątny (tabl. V, 23), uszkodzony, retuszowany stromo i wysoko. Trzy zwykłe trapezy (tabl. V, 25, 26, 28), o słabo rozwartych półtyłcach, retuszowanych półstromo, nisko; jeden okaz uszkodzony. Niski trapez (tabl. V, 24) uszkodzony, półtyłce prawie równoległe, retuszowane półstromo, wysoko. Wysoki trapez (tabl. V, 27) o prawie równoległych, półstromych, niskich półtyłcach.

Interpretacja — elementy górnomezolityczne, może też komornickie(?).

29. Karczew, pow. Otwock, stan. 1a. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Ułamany półtyłczak pieńkowski (tabl. V, 4) retuszowany półstromo, nisko. Wysoki trapez asymetryczny (tabl. V, 5), retuszowany półstromo, wysoko; może szczególna odmiana zbrojnika janisławickiego z retuszowaną podstawą(?).

Interpretacja — elementy janisławickie(?).

30. Karczew, pow. Otwock, stan. 2. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Ułamany nierównoboczny trójkąt rozwartokątny (tabl. VI, 5), retuszowany stromo, niski.

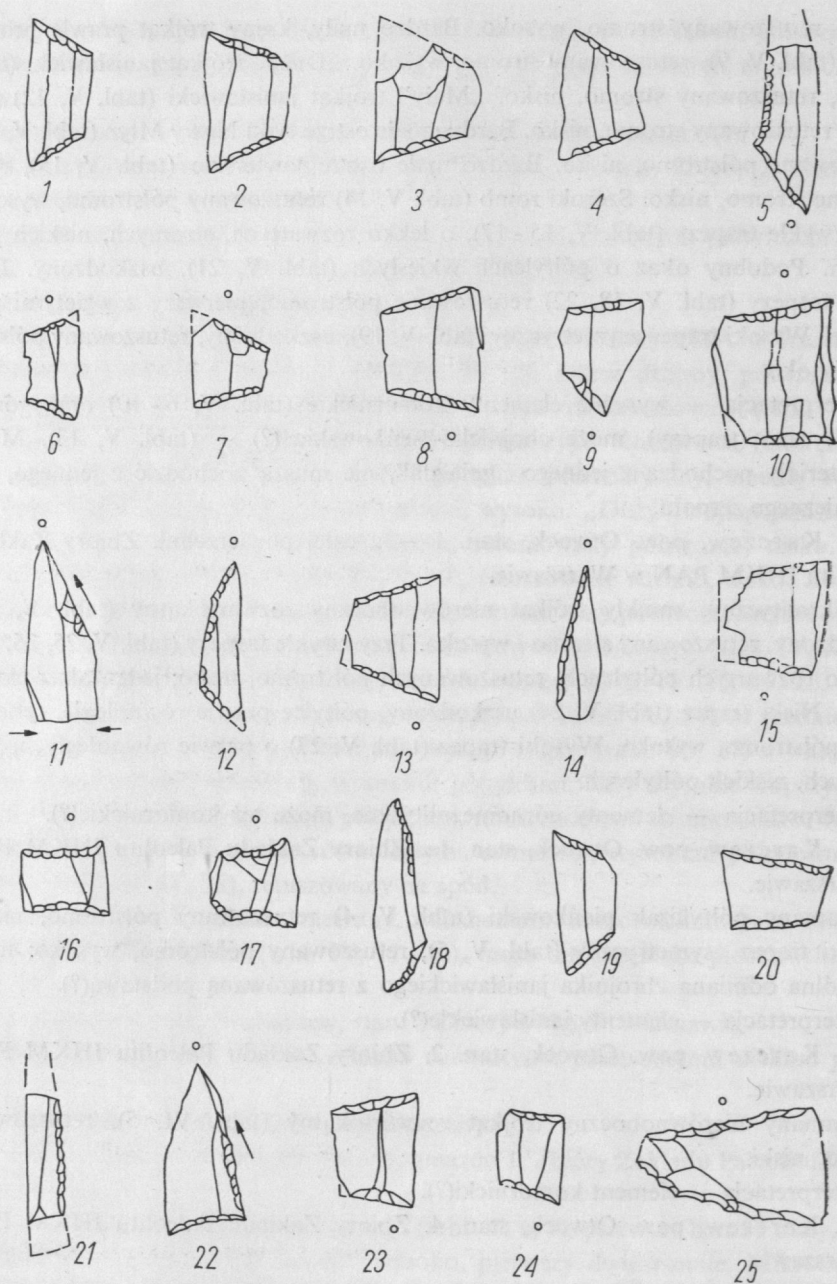
Interpretacja — element komornicki(?).

31. Karczew, pow. Otwock, stan. 4. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Niski trapez (tabl. VI, 6) ze średnio rozwartymi, półstromymi, niskimi półtyłcami.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

32. Klembów, pow. Wołomin, stan. 1. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Tablica VI

1 - 4 - Kałuszyn pd; 5 - Karczew 2; 6 - Karczew 4; 7 - Klembów 1; 8 - 10 - Klembów Kościelny; 11 - 13 - Kobiernie; 14 - Krubin 2; 15 - Łaski; 16 - 17 - Lipka 2; 18 - 20 - Łajsk; 21 - 22 Łajsk 7; 23 - 25 - Miłosna

Zwykły trapez (tabl. VI, 7), średnio rozwarte półtylce retuszowane są półstromo, nisko.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

33. Klembów Kościelny, pow. Wołomin, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Trzy zwykłe trapezy (tabl. VI, 8-10): jeden asymetryczny, drugi o lekko rozwartych półtylcach, trzeci o półtylcach prawie równoległych; wszystkie półtylce półstrome, niskie.

Interpretacja — elementy górnomezolityczne.

34. Koberne, pow. Mińsk Mazowiecki, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą (tabl. VI, 11), retuszowany półstromo, wysoko. Bardzo małe ostrze typu Nowy Młyn (tabl. VI, 12) uszkodzone, retuszowane półstromo, wysoko (może „mały” trójkąt janisławicki atypowy?). Zwykły trapez (tabl. VI, 13) o średnio rozwartych, półstromych, wysokich półtylcach.

Interpretacja — ślad zespołu janisławickiego.

35. Komornica, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. VI. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie¹².

Interpretacja — homogeniczny zespół (kilka krzemnic) kultury komornickiej — stanowisko eponimiczne tej kultury.

36. Krubin, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. 2. Zbiory PMA w Warszawie.

Bardzo mały, smukły tylczak typu Stawinoga (tabl. VI, 14), retuszowany stromo, wysoko.

Interpretacja — element komornicki lub chojnicko-pieńkowski.

37. Łaski, pow. Pruszków, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. VI, 15) o słabo rozwartych półtylcach retuszowanych półstromo, nisko, uszkodzony.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

38. Lipka, pow. Wołomin, stan. 2. Zbiory PMA w Warszawie.

Dwa wysokie trapezy (tabl. VI, 16, 17) o prawie równoległych, wgiętych półtylcach, retuszowanych stromo, nisko.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

39. Łajsk, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. 7. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Fragment „dużego” trójkąta janisławickiego (tabl. VI, 21), retuszowanego półstromo, nisko. Zbrojnik janisławicki, z retuszowaną podstawą (tabl. VI, 22), łuskany półstromo, wysoko.

Interpretacja — ślad zespołu janisławickiego.

40. Łajsk, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Bardzo małe ostrze typu Nowy Młyn (tabl. VI, 18), retuszowane półstromo,

¹² H. Więckowska, *Problem mezolitu na Mazowszu*, „Archeologia Polski”, t. 9, 1964; H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* op. cit.

nisko. Niski trapez (tabl. VI, 19) o średnio rozwartych, stromych, wysokich półtyłcach. Wysoki trapez (tabl. VI, 20) retuszowany na spód półstromo, nisko; półtyłce słabo rozwarłe.

Interpretacja – ślad zespołu chojnicko-pieńkowskiego(?).

41. Marki, pow. Wołomin, stan.? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

„Duży” trójkąt janisławicki (tabl. VII, 1) z retuszem poprzecznym na wierzchołku, łuskany półstromo, wysoko. Ułamany trójkąt pieńkowski (tabl. VII, 2) retuszowany stromo, nisko. Cztery niskie trapezy (tabl. VII, 3 - 6) o słabo rozwartych półtyłcach, retuszowanych nisko. Wysoki trapez (tabl. VII, 7) o równoległych, silnie wgiętych półtyłcach, retuszowanych stromo, nisko.

Interpretacja – elementy janisławickie i może chojnicko-pieńkowskie (?).

42. Michałów, pow. Wołomin, stan. 1/1. Zbiory PMA w Warszawie.

Wysoki trapez (tabl. VII, 8) o słabo rozwartych, półstromych, niskich półtyłcach.

Interpretacja – element górnomezolityczny.

43. Michałów, pow. Wołomin, stan. 1/9. Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. VII, 9) o słabo rozwartych, lekko wgiętych, półstromych, wysokich półtyłcach.

Interpretacja – element górnomezolityczny.

44. Miłosna, pow. Otwock, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. VI, 23) o słabo rozwartych, półstromych, wysokich półtyłcach. Trapez asymetryczny (tabl. VI, 24) retuszowany półstromo, nisko. Wysoki trapez (tabl. VI, 25) o słabo rozwartych, stromych, niskich półtyłcach.

Interpretacja – elementy górnomezolityczne.

45. Mława, pow. Mława, stan. ? Zbiory Muzeum w Kownie.

Kundajska wkładka retuszowana (tabl. VII, 10); retusz półstromy, drobny na spodzie jednego boku.

Interpretacja – element kultury kundajskiej.

46. Moczydłów, pow. Piaseczno, stan. 2. Zbiory PMA w Warszawie.

Bardzo mały zbrojnik z retuszowaną podstawą (tabl. VII, 11), retuszowany stromo, nisko.

Interpretacja – element chojnicko-pieńkowski (?).

47. Moczydłów, pow. Piaseczno, stan. 3. Zbiory PMA w Warszawie.

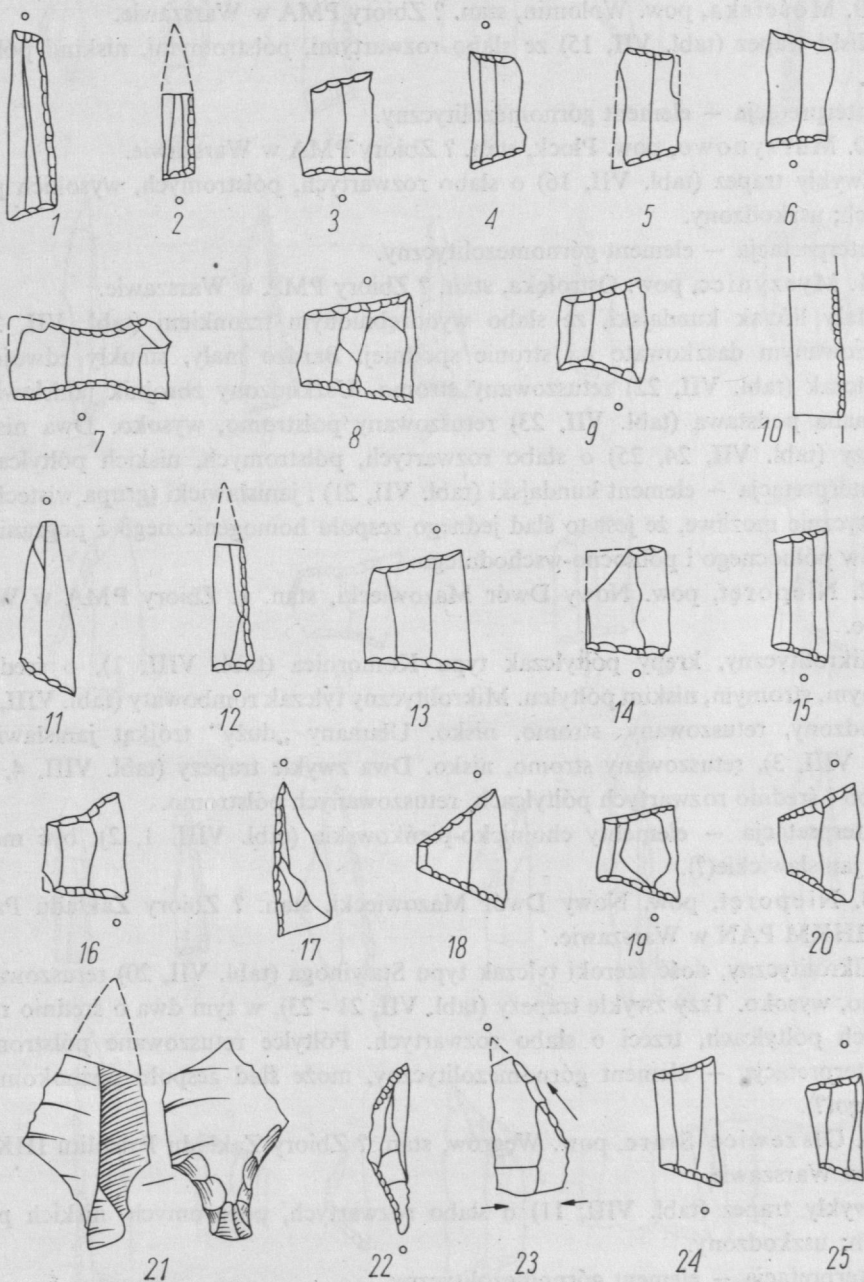
„Mały” trójkąt janisławicki (tabl. VII, 12), uszkodzony, retuszowany stromo, wysoko.

Interpretacja – element janisławicki lub chojnicko-pieńkowski.

48. Moczydłów, pow. Piaseczno, stan. 4. Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. VII, 13) z lekko rozwartymi, półstromymi, wysokimi półtyłcami. Zwykły trapez (tabl. VII, 14), z prawie równoległymi, półstromymi, niskimi półtyłcami; uszkodzony.

Interpretacja – elementy górnomezolityczne.

Tablica VII

1 - 7 — Marki; 8 — Michałów 1/1; 9 — Michałów 1/9; 10 — Mława; 11 — Moczydłów 2; 12 — Moczydłów 3; 13 - 14 — Moczydłów 4; 15 — Mościska; 16 — Murzynowo; 17 - 20 — Nieporęt; 21 - 25 — Myszyniec

49. Mościska, pow. Wołomin, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Niski trapez (tabl. VII, 15) ze słabo rozwartymi, półstromymi, niskimi półtylcami.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

50. Murzynowo, pow. Płock, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. VII, 16) o słabo rozwartych, półstromych, wysokich półtylcach; uszkodzony.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

51. Myszyniec, pow. Ostrołęka, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Mały liściak kundajski, ze słabo wyodrębnionym trzonkiem (tabl. VII, 21), retuszowanym daszkowato na stronie spodniej. Bardzo mały, smukły zdwojony półtylczak (tabl. VII, 22) retuszowany stromo. Uszkodzony zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą (tabl. VII, 23) retuszowany półstromo, wysoko. Dwa niskie trapezy (tabl. VII, 24, 25) o słabo rozwartych, półstromych, niskich półtylcach.

Interpretacja — element kundajski (tabl. VII, 21) i janisławicki (grupa wistecka); teoretycznie możliwe, że jest to ślad jednego zespołu homogenicznego z pogranicza kręgów północnego i północno-wschodniego.

52. Nieporęt, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. 1. Zbiory PMA w Warszawie.

Mikrolityczny, krępy półtylczak typu Komornica (tabl. VIII, 1), o średnio skośnym, stromym, niskim półtylcu. Mikrolityczny tylczak rombowski (tabl. VIII, 2), uszkodzony, retuszowany stromo, nisko. Ułamany „duży” trójkąt janisławicki (tabl. VIII, 3), retuszowany stromo, nisko. Dwa zwykłe trapezy (tabl. VIII, 4, 5), o słabo i średnio rozwartych półtylcach, retuszowanych półstromo.

Interpretacja — elementy chojnicko-pieńkowskie (tabl. VIII, 1, 2), być może także janisławickie(?).

53. Nieporęt, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Mikrolityczny, dość szeroki tylczak typu Stawinoga (tabl. VII, 20) retuszowany stromo, wysoko. Trzy zwykłe trapezy (tabl. VII, 21 - 23), w tym dwa o średnio rozwartych półtylcach, trzeci o słabo rozwartych. Półtylce retuszowane półstromo.

Interpretacja — element górnomezolityczny, może ślad zespołu późnokomornickiego(?).

54. Olszewice Stare, pow. Węgrów, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

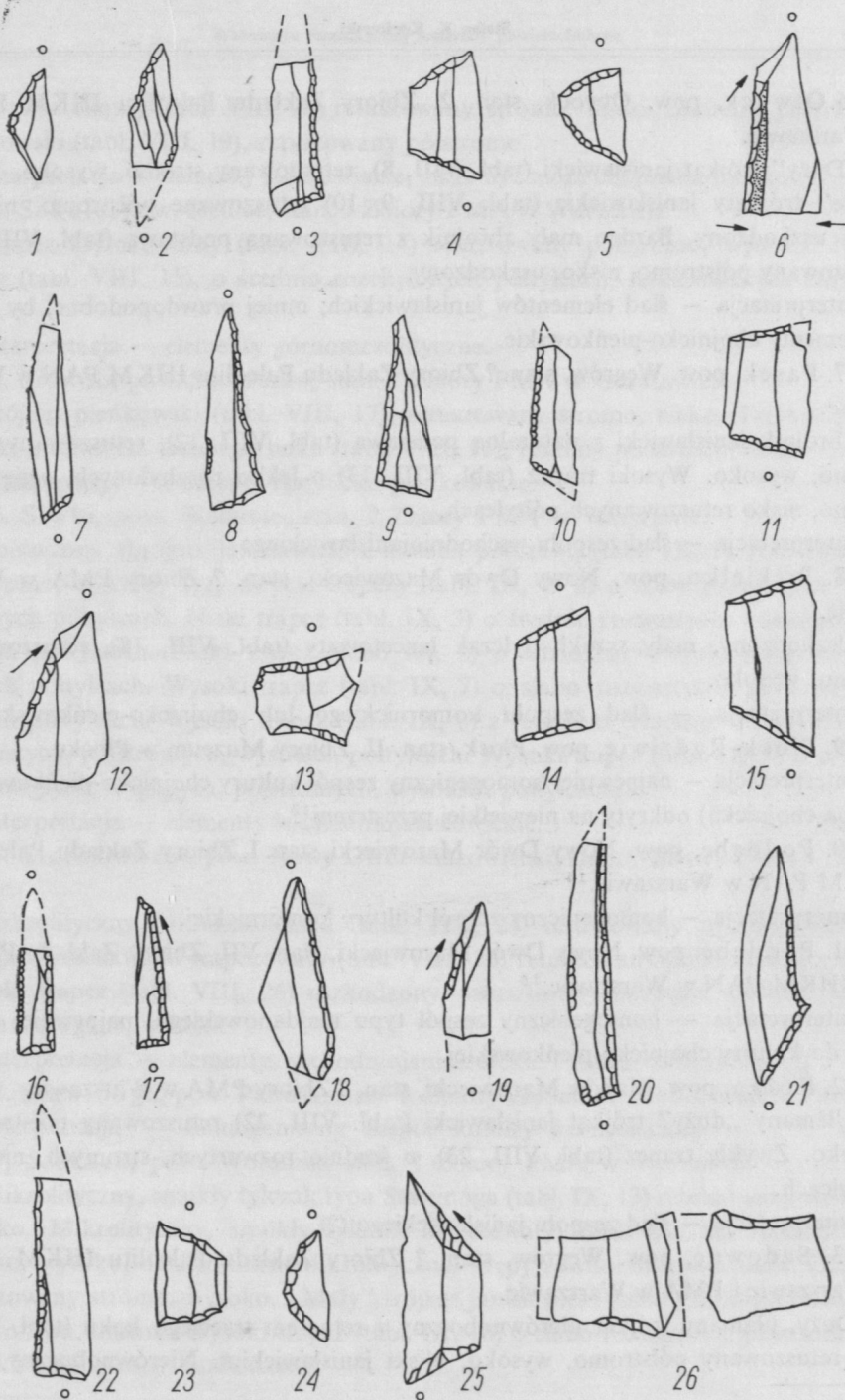
Zwykły trapez (tabl. VIII, 11) o słabo rozwartych, półstromych, niskich półtylcach; uszkodzony.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

55. Ostrołęka, pow. Ostrołęka, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą (tabl. VIII, 6), retuszowany półstromo, wysoko.

Interpretacja — ślad zespołu janisławickiego.

Tablica VIII

1 - 5 - Nieporęt 1; 6 - Ostrołęka; 7 - 10 - Otwock 2; 11 - Olszewice Stare; 12 - 13
 Pasek; 14 - 15 - Sekuła; 16 - 17 - Sianno; 18 - Piekietko; 19 - 21 - Sadowne;
 22 - 23 - Różan; 24 - 26 - Stanisławów

56. Otwock, pow. Otwock, stan. 2. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

„Duży” trójkąt janisławicki (tabl. VIII, 8), retuszowany stromo, wysoko. Dwa „małe” trójkąty janisławickie (tabl. VIII, 9, 10) retuszowane półstromo, nisko, drugi uszkodzony. Bardzo mały zbrojnik z retuszowaną podstawą (tabl. VIII, 7) retuszowany półstromo, nisko, uszkodzony.

Interpretacja — ślad elementów janisławickich; mniej prawdopodobne, by były to elementy chojnicko-pieńkowskie.

57. Pasek, pow. Węgrów, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Zbrojnik janisławicki z naturalną podstawą (tabl. VIII, 12), retuszowany półstromo, wysoko. Wysoki trapez (tabl. VIII, 13) o lekko rozchylonych, wgiętych, stromo, nisko retuszowanych półtyłcach.

Interpretacja — ślad zespołu wschodniojanisławickiego.

58. Piekiełko, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Uszkodzony, mały smukły tyłczak lancetowaty (tabl. VIII, 18), retuszowany stromo, wysoko.

Interpretacja — ślad zespołu komornickiego lub chojnicko-pieńkowskiego.

59. Płock-Radziwie, pow. Płock, stan. II. Zbiory Muzeum w Płocku.

Interpretacja — najpewniej homogeniczny zespół kultury chojnicko-pieńkowskiej (grupa chojnicka) odkryty na niewielkiej przestrzeni¹³.

60. Poddębe, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. I. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.¹⁴

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury komornickiej.

61. Poddębe, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. VII. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.¹⁵

Interpretacja — homogeniczny zespół typu majdanowskiego, najpewniej należą do kultury chojnicko-pieńkowskiej.

62. Różan, pow. Maków Mazowiecki, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Ułamany „duży” trójkąt janisławicki (tabl. VIII, 22) retuszowany półstromo, wysoko. Zwykły trapez (tabl. VIII, 23), o średnio rozwartych, stromych, niskich półtyłcach.

Interpretacja — ślad zespołu janisławickiego (?).

63. Sadowne, pow. Węgrów, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie i PMA w Warszawie.

Duży, ułamany trójkąt nierównoboczny z retuszem trzeciego boku (tabl. VIII, 20), retuszowany półstromo, wysoko, bliski janisławickim. Nierównoboczny trój-

¹³ S. K. Kozłowski — por. artykuł w tym tomie „Światowita”.

¹⁴ H. Więckowska, *Zagadnienie różnicowań...* op. cit.

¹⁵ M. Marczak, *Sprawozdanie z eksploracji wykopalisk VII we wsi Poddębe, pow. Nowy Dwór*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 14, 1963.

kąt rozwartokątny (tabl. VIII, 21) retuszowany stromo, nisko. Ułamany półtylczak pieńkowski (tabl. VIII, 19), retuszowany półstromo.

Interpretacja — elementy janisławickie, także być może chojnicko-pieńkowskie (?).

64. Sekuła, pow. Siedlce, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Trapez asymetryczny (tabl. VIII, 14) retuszowany półstromo, wysoko. Niski trapez (tabl. VIII, 15), o średnio rozchylonych półtylcach, retuszowanych stromo, nisko.

Interpretacja — elementy górnomezolityczne.

65. Sianno, pow. Sochaczew, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Trójkąt pieńkowski (tabl. VIII, 17), retuszowany stromo, nisko. Trójkąt pieńkowski z retuszem trzeciego boku (tabl. VIII, 16), łuskany półstromo, nisko.

Interpretacja — elementy chojnicko-pieńkowskie.

66. Siwki, pow. Wołomin, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zniszczony zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą (tabl. IX, 1), retuszowany półstromo, wysoko. Trzy zwykłe trapezy (tabl. IX, 4 - 6) o słabo rozwartych, półstromych półtylcach. Niski trapez (tabl. IX, 3) o średnio rozwartych, półstromych, niskich półtylcach. Niski trapez (tabl. IX, 2) o silnie rozwartych, półstromych, niskich półtylcach. Wysoki trapez (tabl. IX, 7) o słabo rozwartych, półstromych, niskich półtylcach. Wysoki trapez (tabl. IX, 8) z retuszem trzeciego boku, o słabo rozwartych, półstromych, wysokich półtylcach. Wysoki trapez (tabl. IX, 9) o prawie równoległych, wygiętych, półstromych, wysokich półtylcach.

Interpretacja — elementy wschodniojanisławickie.

67. Stanisławów, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Mikrolityczny równoramiennik (tabl. VIII, 24) retuszowany stromo, wysoko. Zbrojnik janisławicki trapezowaty (tabl. VIII, 25) retuszowany półstromo, wysoko. Wysoki trapez (tabl. VIII, 26) uszkodzony, retuszowany zwrotnie, półtylce lekko rozwarte, wgięte, wysokie.

Interpretacja — elementy wschodniojanisławickie i może komornicki (?).

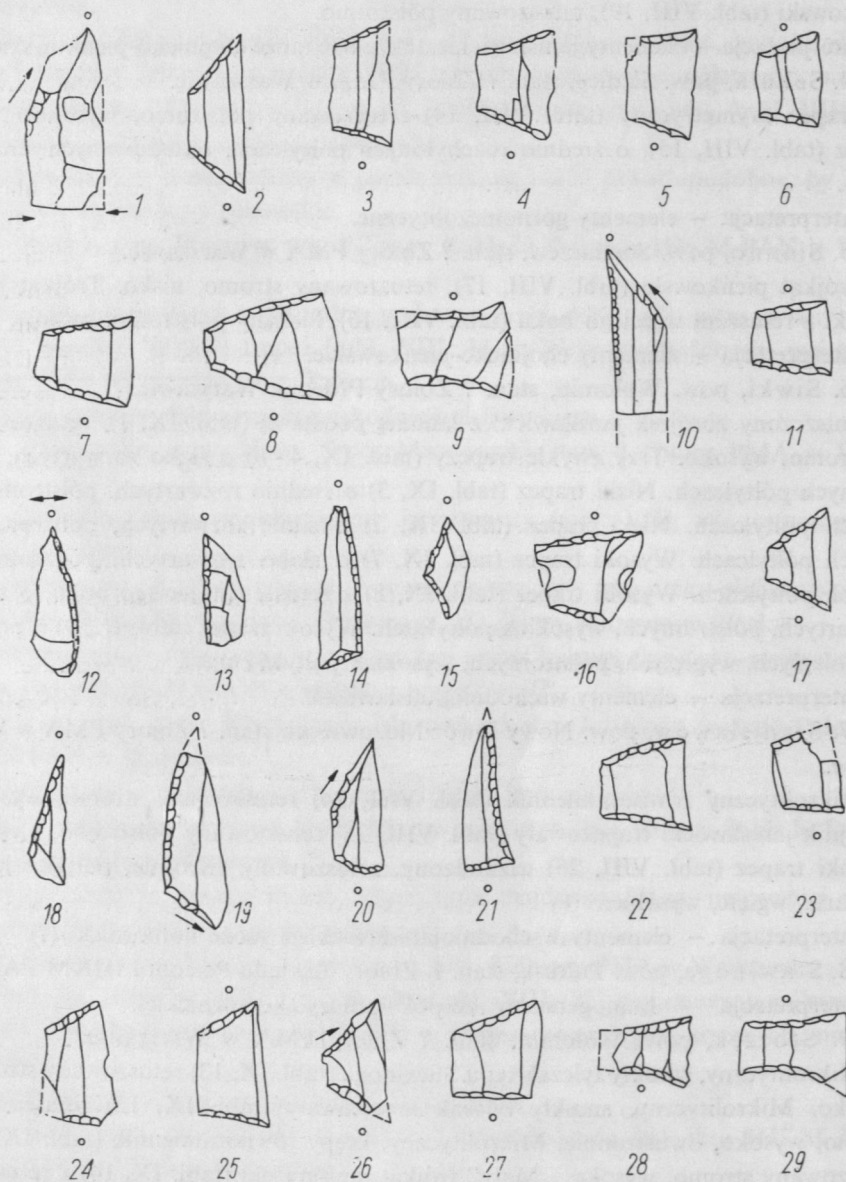
68. Stawinoga, pow. Pułtusk, stan. I. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN¹⁶.

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury komornickiej.

69. Stoczek, pow. Wołomin, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Mikrolityczny, smukły tylczak typu Stawinoga (tabl. IX, 13) retuszowany stromo, wysoko. Mikrolityczny, smukły tylczak lancetowaty (tabl. IX, 12) retuszowany stromo, wysoko, dwustronnie. Mikrolityczny, krępy równoramiennik (tabl. IX, 15) retuszowany stromo, wysoko. „Mały” trójkąt janisławicki (tabl. IX, 14) z retuszem półstromym, niskim. Wysoki trapez (tabl. IX, 16) o słabo rozwartych, półstromych, wysokich półtylcach; uszkodzony.

¹⁶ M. Marczak, *Najstarszy mezolit Mazowsza w świetle dotychczasowych odkryć we wsi Stawinoga, pow. Pułtusk*, „Archeologia Polski”, t. 9, 1964; teże, *Wyniki badań mezolitycznego stanowiska we wsi Stawinoga, pow. Pułtusk*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15, 1963; H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* op. cit.

Tablica IX

1 - 9 - Siwki; 10 - 11 - Szpruch-Czersk; 12 - 16 - Stoczek; 17 - Warszawa-Dąbrówka Szlachecka; 18 - 29 - Sufczyn

Interpretacja — elementy komornickie (tabl. IX, 12, 13, 15) i może wschodnio-janisławickie ? (tabl. IX, 14, 16).

70. Sufczyn, pow. Otwock, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Mikrolityczny, smukły półtylczak typu Komornica (tabl. IX, 18), o silnie skośnym, stromym półtylcu. Uszkodzony krępy trójkąt rozwartokątny (tabl. IX, 19), retuszowany półstromo, wysoko, podstawa z negatywem rylcowczym. „Mały” trójkąt janisławicki (tabl. IX, 21), retuszowany półstromo, nisko; wierzchołek ułamany. Mikrolityczny zbrojnik janisławicki z retuszowaną podstawą (tabl. IX, 20), łuskany półstromo, wysoko. Zwykły trapez (tabl. IX, 23) z lekko rozwartymi, półstromymi, niskimi półtylcami; uszkodzony. Zwykły trapez (tabl. IX, 26) z silnie rozwartymi, półstromymi, wysokimi półtylcami; uszkodzony, z negatywem rylcowczym. Dwa niskie trapezy (tabl. IX, 24, 25) z lekko rozchylonymi, stromymi półtylcami. Dwa wysokie trapezy (tabl. IX, 28, 29) z lekko rozchylonymi, wgiętymi, półstromymi wysokimi półtylcami; uszkodzone. Wysoki trapez (tabl. IX, 22) z lekko rozchylonymi, półstromymi, niskimi półtylcami. Wysoki trapez asymetryczny (tabl. IX, 24) o półstromych, niskich półtylcach.

Interpretacja — wyraźne elementy janisławickie (tabl. IX, 20, 21). Ponadto najpewniej domieszka obca (tabl. IX, 18). Obecność trapezów wysokich i niskich nie pozwala rozstrzygnąć ostatecznie, do której z grup kultury janisławickiej może być przydzielona główna część inwentarza.

71. Szpruch-Czersk, pow. Piaseczno, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zbrojnik janisławicki z ułamaną podstawą (tabl. IX, 10) retuszowany półstromo, wysoko. Wysoki trapez (tabl. IX, 11) z lekko rozchylonymi, półstromymi półtylcami.

Interpretacja — elementy wschodniojanisławickie.

72. Śniadków Górny, pow. Otwock, stan. 4. Zbiory PMA w Warszawie.

Mikrolityczny, smukły tylczak lancetowaty (tabl. X, 6) retuszowany stromo, wysoko. Zwykły trapez (tabl. X, 7) z lekko rozwartymi, półstromymi, wysokimi półtylcami. Niski trapez (tabl. X, 8) z lekko rozwartymi, półstromymi, niskimi półtylcami.

Interpretacja — element komornicki (?) i górnomezolityczny.

73. Świdry Małe, pow. Otwock, stan. „Pieńki” 3. Zbiory PMA w Warszawie i Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.¹⁷

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury chojnicko-pieńkowskiej, grupa pieńkowska.

74. Świdry Małe, pow. Otwock, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Mikrolityczny, krępy równoramiennik (tabl. X, 13) retuszowany stromo, wysoko. Uszkodzony. Fragment „dużego” trójkąta janisławickiego (tabl. X, 11), retuszowany stromo, wysoko. Mikrolityczny trójkąt z retuszem trzech boków (tabl. X, 12)

¹⁷ S. K. Kozłowski, *Kultura pieńkowska*, „Światowit”, t. 29, 1968; tegoż, *Pradzieje...* op. cit.

zbliżony do pieńkowskich, retuszowany stromo, wysoko; na wierzchołku negatyw rylcowczy. Zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą (tabl. X, 14) retuszowany półstromo, wysoko. Zbrojnik janisławicki trapezowaty (tabl. X, 15) retuszowany półstromo, wysoko. Dwa zwykłe trapezy.

Interpretacja — elementy janisławickie (tabl. X, 11, 14, 15), a ponadto komornicki (tabl. X, 13) i może chojnicko-pieńkowski ? (tabl. X, 12).

75. Świdry Wielkie, pow. Otwock, stan. 1. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Bardzo mały, smukły tylczak typu Stawinoga (tabl. X, 16) retuszowany stromo, wysoko. Bardzo mały, smukły półtylczak typu Komornica (tabl. X, 17) o stromym, wysokim, silnie skośnym półtylcu. Dwa nierównoboczne trójkąty rozwartokątne (tabl. X, 19, 20) retuszowane stromo, wysoko. Uszkodzony trójkąt pieńkowski (tabl. X, 21) retuszowany stromo, wysoko. Bardzo smukły trójkąt z retuszem trzech boków (tabl. X, 18) łuskany stromo, nisko. Szeroki romb najpewniej jest szczególną formą zbrojnika janisławickiego z retuszowaną podstawą (tabl. X, 22), retuszowany półstromo, wysoko. Zwykły trapez.

Interpretacja — wyraźne elementy komornickie (tabl. X, 16, 17, 19). Ponadto janisławickie (?) lub może raczej chojnicko-pieńkowskie (tabl. X, 18, 21).

76. Świdry Wielkie, pow. Otwock, stan. 2. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Trzy smukłe, bardzo małe tylczaki typu Stawinoga (tabl. X, 23 - 25) retuszowane stromo, wysoko, dwa z nich uszkodzone. Zbrojnik janisławicki z retuszowaną podstawą (tabl. X, 26), łuskany stromo, wysoko, uszkodzony.

Interpretacja — elementy komornickie (tabl. X, 23 - 25) i janisławicki (tabl. X, 26).

77. Świnotop, pow. Wyszków, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą (tabl. XI, 1), retuszowany półstromo, wysoko. Pięć zwykłych trapezów (tabl. XI, 2 - 6) z lekko rozchylonymi, lekko wgiętymi, różnie retuszowanymi półtylcami. Trzy zwykłe trapezy (tabl. XI, 7, 10, 11) ze średnio rozwartymi, wygiętymi, półstromo retuszowanymi półtylcami. Dwa niskie trapezy (tabl. XI, 8, 9) o średnio rozwartych półtylcach. Dwa wysokie trapezy (tabl. XI, 12, 13) o niemal równoległych, półstromych, niskich półtylcach.

Interpretacja — elementy janisławickie, bez możliwości bliższego określenia.

78. Tchorzewo, pow. Węgrów, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

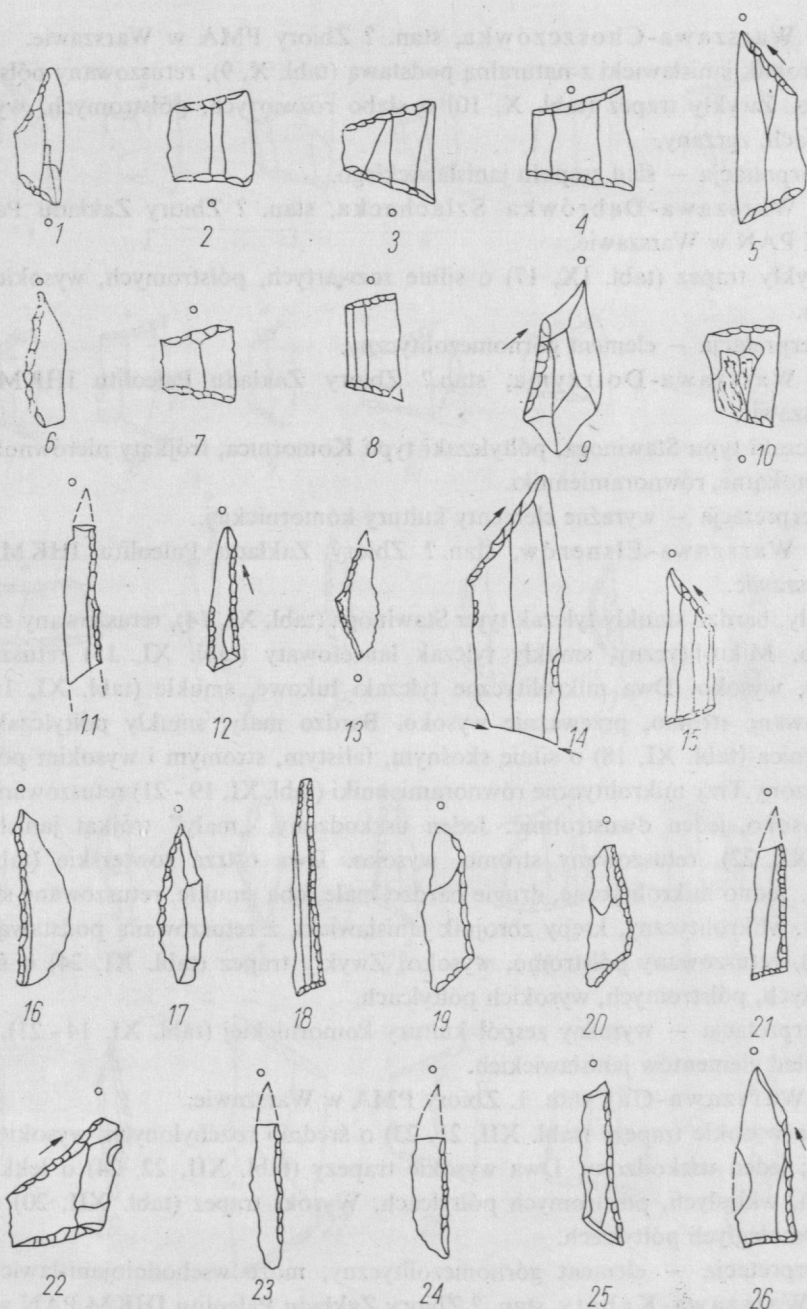
Mikrolityczny trapez asymetryczny (tabl. X, 1) retuszowany stromo, wysoko. Zwykły trapez o słabo rozwartych półtylcach (tabl. X, 2), retuszowany półstromo, nisko. Dwa wysokie trapezy (tabl. X, 3, 4) o średnio rozwartych, półstromych półtylcach.

Interpretacja — elementy górnomezolityczne.

79. Telaki, pow. Sokołów Podlaski, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zbrojnik janisławicki trapezowaty (tabl. X, 5) retuszowany półstromo, wysoko.

Interpretacja — element janisławicki.

Tablica X

1 - 4 - Tchórzewo; 5 - Telaki; 6 - 8 - Śniadków Górny 4; 9 - 10 - Warszawa-Choszczówka; 11 - 15 - Świdry Małe; 16 - 22 - Świdry Wielkie 1; 23 - 26 - Świdry Wielkie 2

80. Warszawa-Choszczówka, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zbrojnik janisławicki z naturalną podstawą (tabl. X, 9), retuszowany półstromo, wysoko. Zwykły trapez (tabl. X, 10) o słabo rozwartych, półstromych, wysokich półtyłcach, zgrzany.

Interpretacja — ślad zespołu janisławickiego.

81. Warszawa-Dąbrówka Szlachecka, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. IX, 17) o silnie rozwartych, półstromych, wysokich półtyłcach.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

82. Warszawa-Dotrzyna, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Tylczaki typu Stawinoga, półtyłczaki typu Komornica, trójkąty nierównoboczne rozwartokątne, równoramienniki.

Interpretacja — wyraźne elementy kultury komornickiej.

83. Warszawa-Elsnerów, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Mały, bardzo smukły tylczak typu Stawinoga (tabl. XI, 14), retuszowany stromo, wysoko. Mikrolityczny, smukły tylczak lancetowaty (tabl. XI, 15) retuszowany stromo, wysoko. Dwa mikrolityczne tylczaki łukowe, smukłe (tabl. XI, 16, 17), retuszowane stromo, przeważnie wysoko. Bardzo mały, smukły półtyłczak typu Komornica (tabl. XI, 18) o silnie skośnym, falistym, stromym i wysokim półtyłcu; uszkodzony. Trzy mikrolityczne równoramienniki (tabl. XI, 19 - 21) retuszowane stromo; wysoko, jeden dwustronnie. Jeden uszkodzony, „mały” trójkąt janisławicki (tabl. XI, 22), retuszowany stromo, wysoko. Dwa ostrza sowterskie (tabl. XI, 25, 26), jedno mikrolityczne, drugie bardzo małe, oba smukłe, retuszowane stromo, wysoko. Mikrolityczny, krępy zbrojnik janisławicki, z retuszowaną podstawą (tabl. XI, 23), retuszowany półstromo, wysoko. Zwykły trapez (tabl. XI, 24) o średnio rozwartych, półstromych, wysokich półtyłcach.

Interpretacja — wyraźny zespół kultury komornickiej (tabl. XI, 14 - 21), a ponadto ślad elementów janisławickich.

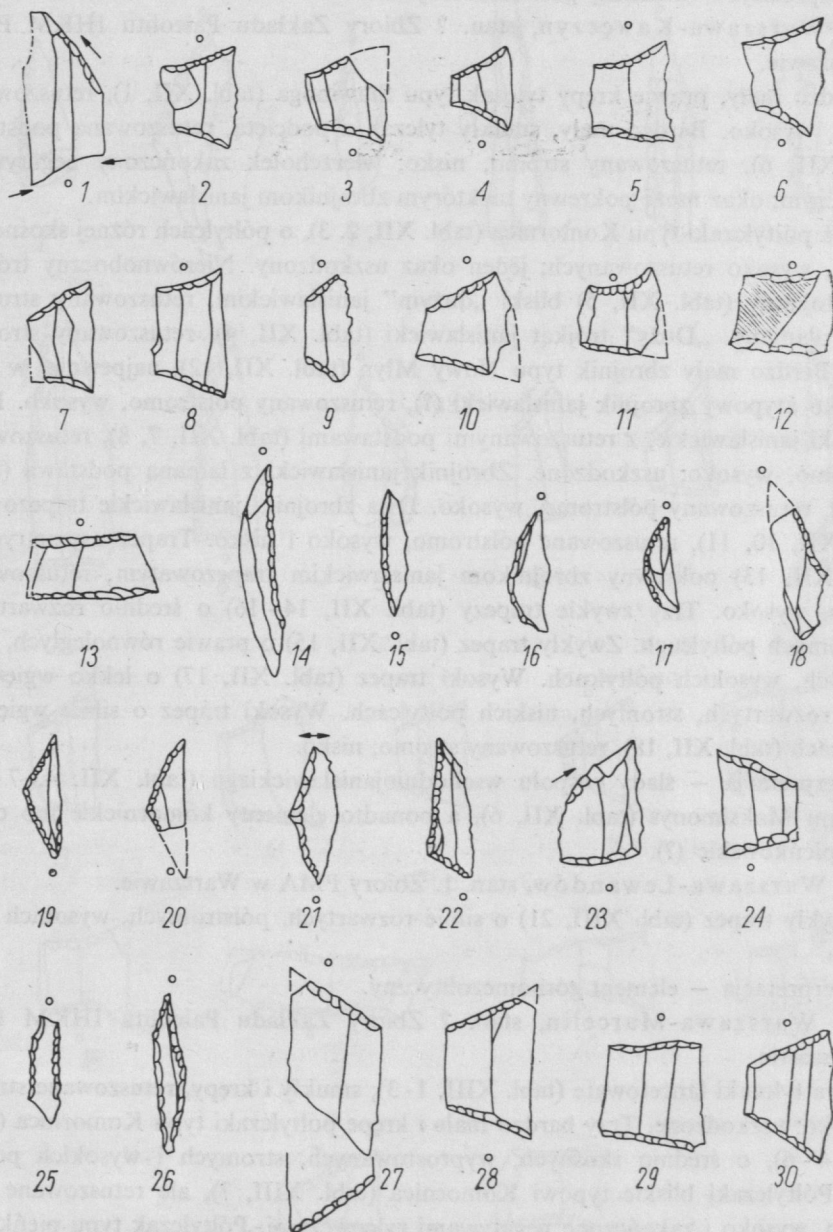
84. Warszawa-Gaj, stan. 1. Zbiory PMA w Warszawie.

Dwa wysokie trapezy (tabl. XII, 21, 23) o średnio rozchylonych, wysokich półtyłcach; jeden uszkodzony. Dwa wysokie trapezy (tabl. XII, 22, 24) o lekko rozwartych, wklęsłych, półstromych półtyłcach. Wysoki trapez (tabl. XII, 20) o prawie równoległych półtyłcach.

Interpretacja — element górnomezolityczny, może wschodniojanisławicki (?).

85. Warszawa-Kabaty, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie i PMA w Warszawie.

Krępy romb retuszowany zwrotnie (tabl. XI, 27), półstromo, wysoko. Trzy zwykłe trapezy (tabl. XI, 28 - 30) o różnym stopniu rozwartości półstromych półtyłców; jeden uszkodzony.

Tablica XI

1 - 13 — Świnotop; 14 - 26 — Warszawa-Elsnerów; 27 - 30 — Warszawa-Kabaty

Interpretacja — elementy górnomezolityczne.

86. Warszawa-Kawęczyn, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Bardzo mały, prawie krępy tylczak typu Stawinoga (tabl. XII, 1), retuszowany stromo, wysoko. Bardzo mały, smukły tylczak z podciętą, retuszowaną podstawą (tabl. XII, 6), retuszowany stromo, nisko; wierzchołek zakończony negatywem rylcowczym; okaz może pokrewny niektórym zbrojnikom janisławickim.

Dwa półtylczaki typu Komornica (tabl. XII, 2, 3), o półtylczach różnej skośności, stromo, wysoko retuszowanych; jeden okaz uszkodzony. Nierównoboczny trójkąt rozwartokątny (tabl. XII, 5) bliski „dużym” janisławickim, retuszowany stromo, nisko, ułamany. „Duży” trójkąt janisławicki (tabl. XII, 4), retuszowany stromo, nisko. Bardzo mały zbrojnik typu Nowy Młyn (tabl. XII, 12), najpewniej w tym wypadku atypowy zbrojnik janisławicki (?), retuszowany półstromo, wysoko. Dwa zbrojniki janisławickie, z retuszowanymi podstawami (tabl. XII, 7, 8), retuszowane półstromo, wysoko; uszkodzone. Zbrojnik janisławicki z łamaną podstawą (tabl. XII, 9), retuszowany półstromo, wysoko. Dwa zbrojniki janisławickie trapezowate (tabl. XII, 10, 11), retuszowane półstromo, wysoko i nisko. Trapez asymetryczny (tabl. XII, 13) pokrewny zbrojnikom janisławickim trapezowatym, retuszowany stromo, wysoko. Trzy zwykłe trapezy (tabl. XII, 14-16) o średnio rozwartych, półstromych półtylczach. Zwykły trapez (tabl. XII, 15) o prawie równoległych, półstromych, wysokich półtylczach. Wysoki trapez (tabl. XII, 17) o lekko wgiętych, lekko rozwartych, stromych, niskich półtylczach. Wysoki trapez o silnie wgiętych półtylczach (tabl. XII, 18), retuszowany stromo, nisko.

Interpretacja — ślady zespołu wschodniojanisławickiego (tabl. XII, 4, 7-11) lub typu Maksimonys (tabl. XII, 6), a ponadto elementy komornickie lub chojnicko-pieńkowskie (?).

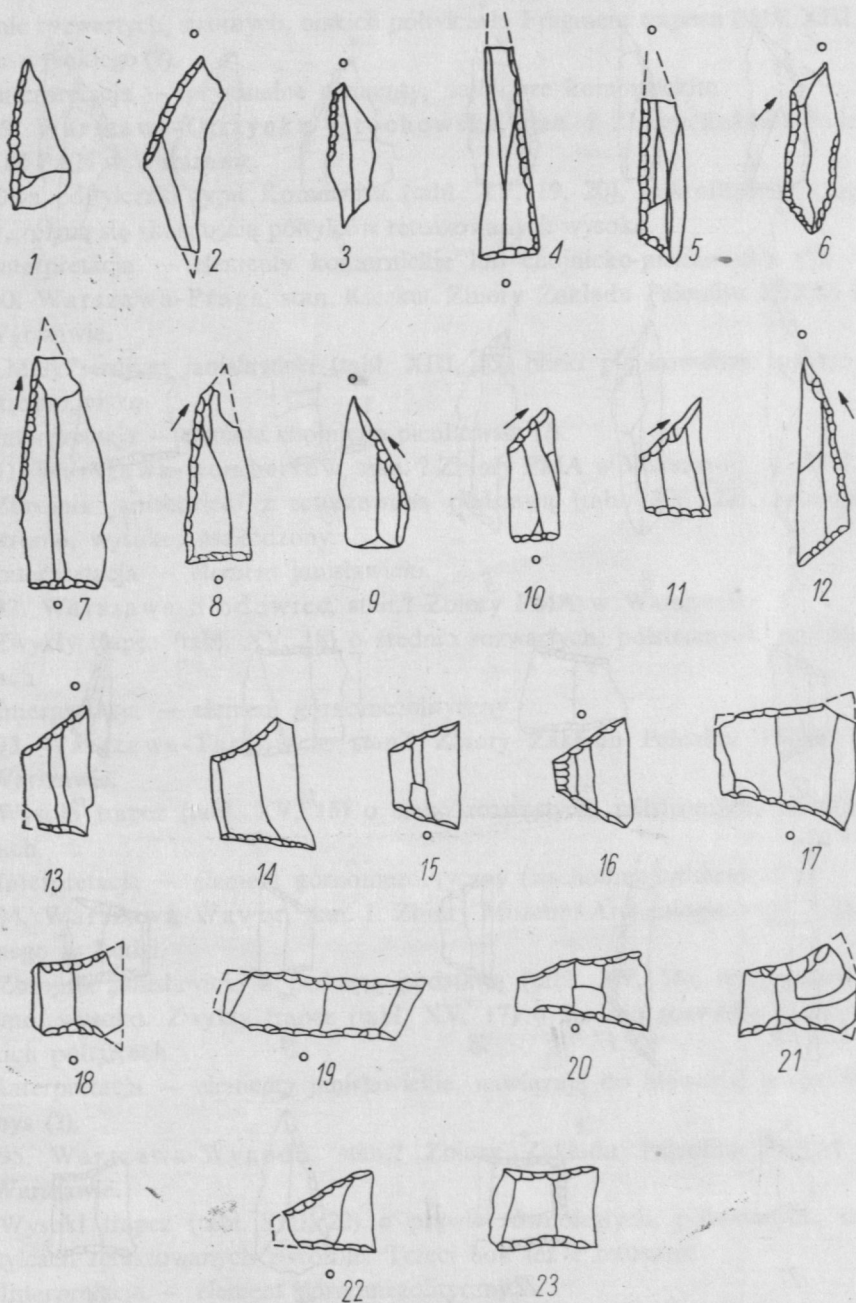
87. Warszawa-Lewandów, stan. 1. Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. XIII, 21) o silnie rozwartych, półstromych, wysokich półtylczach.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

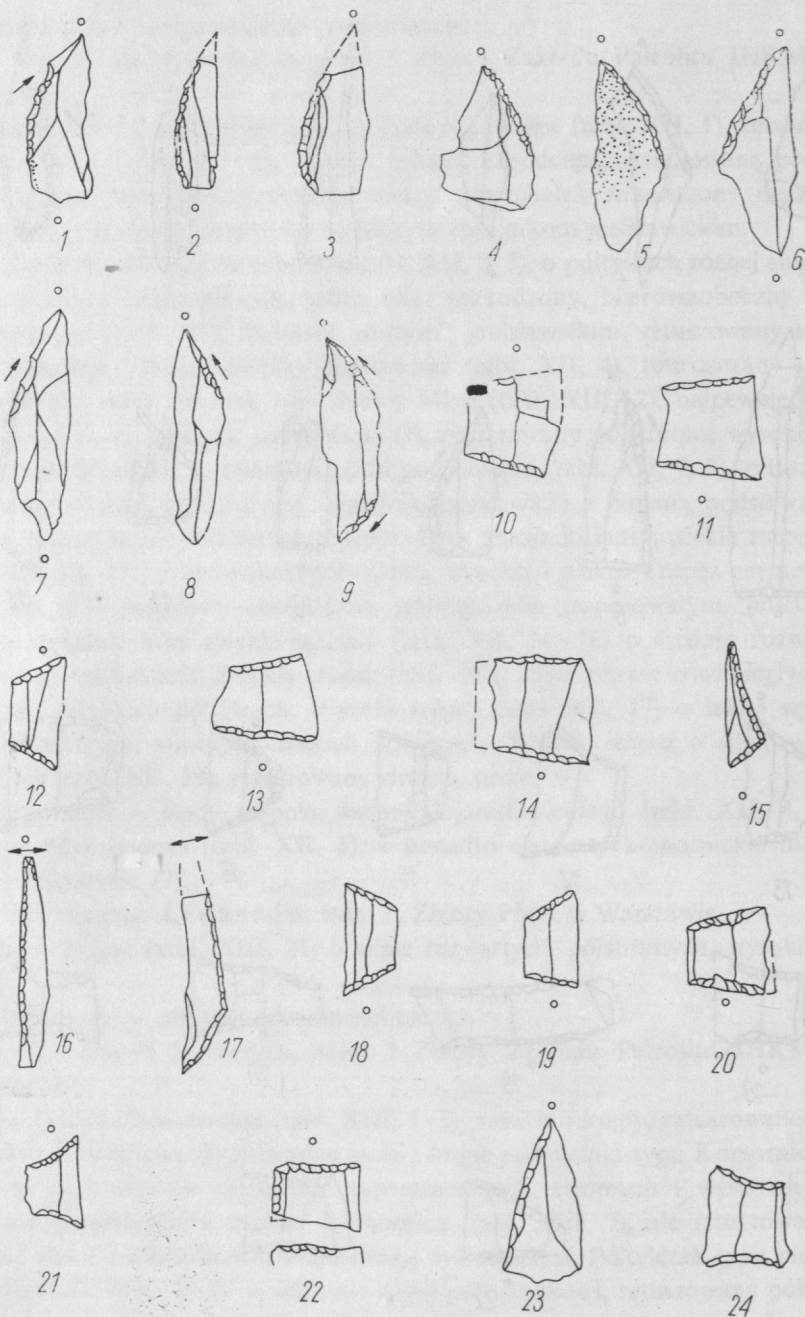
88. Warszawa-Marcelin, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Dwa tylczaki lancetowate (tabl. XIII, 1-3), smukłe i krępe, retuszowane stromo i wysoko; uszkodzone. Trzy bardzo małe i krępe półtylczaki typu Komornica (tabl. XIII, 4-6), o średnio skośnych, wyprostowanych, stromych i wysokich półtylczach. Półtylczaki bliskie typowi Komornica (tabl. XIII, 7), ale retuszowane półstromo, wysoko i zakończone negatywami rylcowczymi. Półtylczak typu pieńkowskiego (tabl. XIII, 8), bliski opisanemu wyżej półtylczakowi, retuszowany półstromo. Zdwojony półtylczak (tabl. XIII, 9), retuszowany półstromo, wysoko, formowany zabiegiem rylcowczym. Zwykły trapez (tabl. XIII, 10) o lekko rozchylonych, stromych, wysokich półtylczach, retuszowanych na spód. Wysoki trapez (tabl. XIII, 13) o lekko rozwartych półtylczach; jeden okaz uszkodzony. Niski trapez (tabl. XIII, 12)

Tablica XII

1 - 18 — Warszawa-Kawęczyn; 19 - 23 — Warszawa-Gaj 1

Tablica XIII

1 - 14 - Warszawa-Marcelin; 15 - Warszawa-Praga, Kierkut; 16 - 20 - Ząbki;
 21 - Warszawa-Lewandów 1; 22 - Warszawa-Wygoda; 23 - 24 - Wieliszew 3a

o silnie rozwartych, stromych, niskich półtylcach. Fragment trapezu (tabl. XIII, 14), może wysokiego (?).

Interpretacja — oryginalne elementy, najbliższe komornickim.

89. Warszawa-Olszynka Grochowska, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Dwa półtylczaki typu Komornica (tabl. XV, 19, 20), mikrolityczny i bardzo mały, różnią się skośnością półtylców retuszowanych wysoko.

Interpretacja — elementy komornickie lub chojnicko-pieńkowskie (?).

90. Warszawa-Praga, stan. Kierkut. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

„Mały” trójkąt janisławicki (tabl. XIII, 15) bliski pieńkowskim, retuszowany półstromo, nisko.

Interpretacja — element chojnicko-pieńkowski (?).

91. Warszawa-Rembertów, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zbrojnik janisławicki z retuszowaną podstawą (tabl. XV, 22), retuszowany półstromo, wysoko; uszkodzony.

Interpretacja — element janisławicki.

92. Warszawa-Słodowiec, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

Zwykły trapez (tabl. XV, 18) o średnio rozwartych, półstromych, niskich półtylcach.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

93. Warszawa-Targówek, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Wysoki trapez (tabl. XV, 15) o słabo rozwartych, półstromych, niskich półtylcach.

Interpretacja — element górnomezolityczny (wschodniojanisławicki?).

94. Warszawa-Wawer, stan. 1. Zbiory Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

Zbrojnik janisławicki z podciętą podstawą (tabl. XV, 16), retuszowany półstromo, wysoko. Zwykły trapez (tabl. XV, 17) o średnio rozwartych, stromych, niskich półtylcach.

Interpretacja — elementy janisławickie, nawiązują do litewskiej grupy Maksimonys (?).

95. Warszawa-Wygoda, stan. ? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

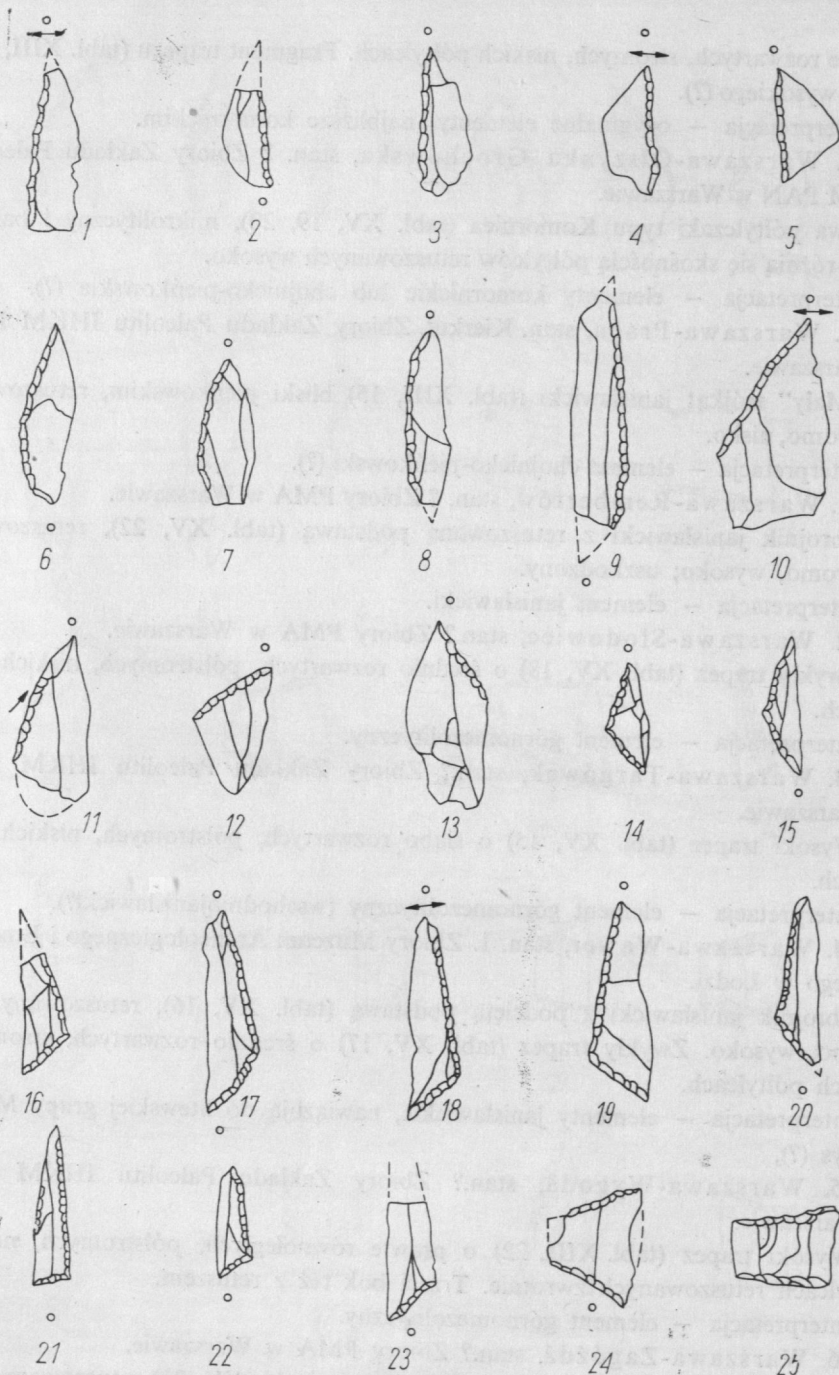
Wysoki trapez (tabl. XIII, 22) o prawie równoległych, półstromych, niskich półtylcach retuszowanych zwrotnie. Trzeci bok też z retuszem.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

96. Warszawa-Zagórz, stan. ? Zbiory PMA w Warszawie.

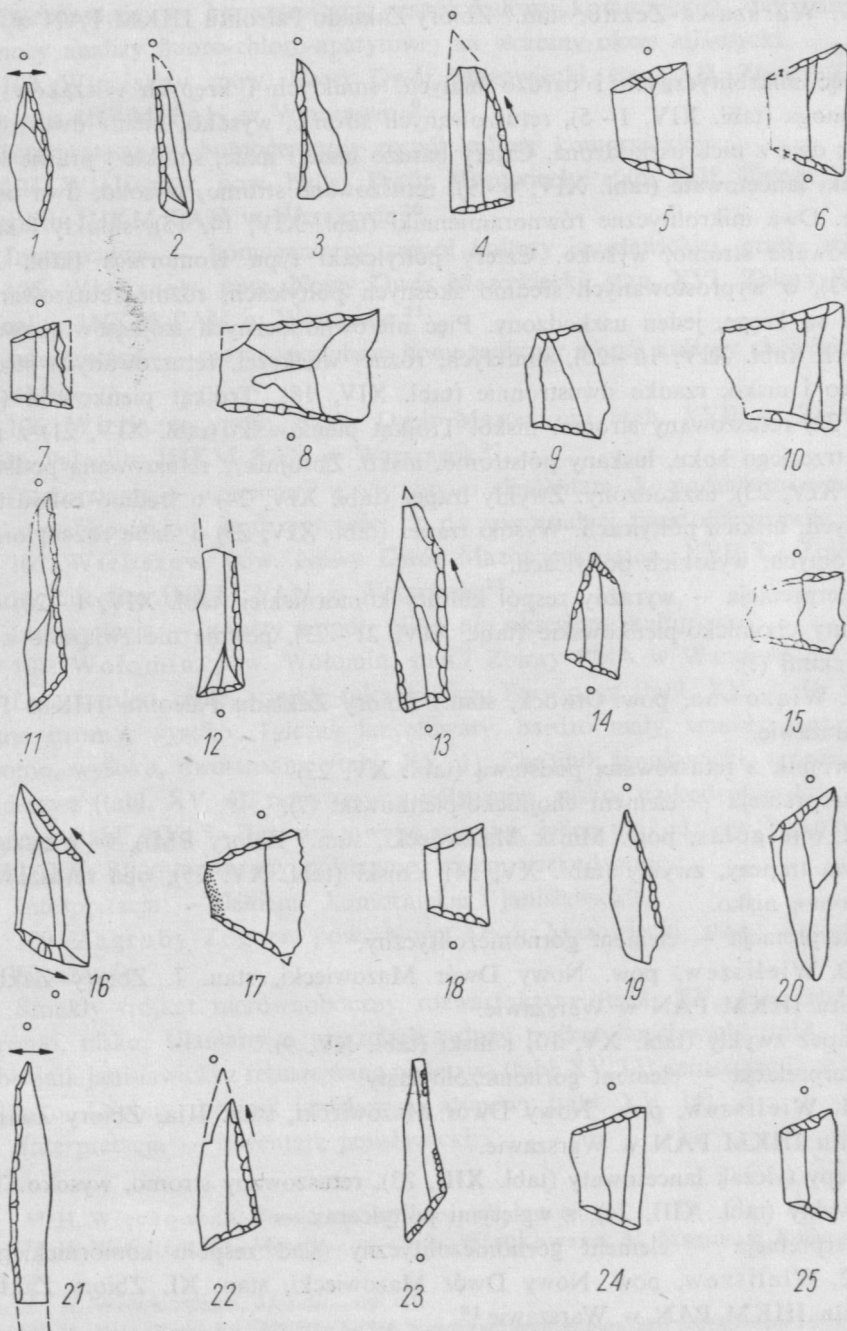
Mały, bardzo smukły tylczak typu Stawinoga (tabl. XV, 21) retuszowany stromo, wysoko, dwustronnie; uszkodzony.

Interpretacja — element komornicki (?).

Tablica XIV

1 - 25 — Warszawa-Zezno

Tablica XV

1 - 8 - Wołomin; 9 - 10 - Wieliszew 1; 11 - 14 - Zagroby-Zegrze; 15 - Warszawa-Targówek; 16 - 17 - Warszawa-Wawer 1; 18 - Warszawa-Słodowiec; 19 - 20 - Warszawa-Olszynka Grochowska; 21 - Warszawa-Zagórz; 22 - Warszawa-Rembertów; 23 - Wiązowna; 24 - 25 - Wielgolas

97. Warszawa-Zeżno, stan.? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Pięć mikrolitycznych i bardzo małych, smukłych i krępych tylczaków typu Stawinoga (tabl. XIV, 1 - 5), retuszowanych stromo, wysoko, nieraz dwustronnie (1, 4); dwa z nich uszkodzone. Cztery bardzo małe i małe, smukłe i prawie krępe tylczaki lancetowate (tabl. XIV, 6 - 9), retuszowane stromo, wysoko; dwa uszkodzone. Dwa mikrolityczne równoramienniki (tabl. XIV, 14, 15), smukłe i krępy, retuszowane stromo, wysoko. Cztery półtylczaki typu Komornica (tabl. XIV, 10 - 13), o wyprostowanych średnio skośnych półtylczach, różnie retuszowanych; okazy są krępe, jeden uszkodzony. Pięć nierównobocznych trójkątów rozwartokątnych (tabl. XIV, 16 - 20), smukłych, różnej wielkości, retuszowanych stromo, wysoko i nisko, rzadko dwustronnie (tabl. XIV, 18). Trójkąt pieńkowski (tabl. XIV, 22) retuszowany stromo, nisko. Trójkąt pieńkowski (tabl. XIV, 21) z retuszem trzeciego boku, łuskany półstromo, nisko. Zbrojnik z retuszowaną podstawą (tabl. XIV, 23), uszkodzony. Zwykły trapez (tabl. XIV, 24) o średnio rozwartych, stromych, niskich półtylczach. Wysoki trapez (tabl. XIV, 25) o słabo rozchylonych, półstromych, wysokich półtylczach.

Interpretacja — wyraźny zespół kultury komornickiej (tabl. XIV, 1 - 20) oraz elementy chojnicko-pieńkowskie (tabl. XIV, 21 - 23), pewnie nie związane z komornickimi (?).

98. Wiązowna, pow. Otwock, stan.? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Zbrojnik z retuszowaną podstawą (tabl. XV, 23).

Interpretacja — element chojnicko-pieńkowski (?).

99. Wielgolas, pow. Mińsk Mazowiecki, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Dwa trapezy, zwykły (tabl. XV, 24) i niski (tabl. XV, 25), oba retuszowane półstromo, nisko.

Interpretacja — element górnomezolityczny.

100. Wieliszew, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. I. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Trapez zwykły (tabl. XV, 10) i niski (tabl. XV, 9).

Interpretacja — element górnomezolityczny.

101. Wieliszew, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. IIIa. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Krępy tylczak lancetowaty (tabl. XIII, 23), retuszowany stromo, wysoko. Trapez zwykły (tabl. XIII, 24), z wgiętymi półtylczami.

Interpretacja — element górnomezolityczny (śląd zespołu komornickiego?).

102. Wieliszew, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. XI. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie¹⁸.

¹⁸ H. Więckowska, *Mezolit*, [w:] *Materiały do prahistorii ziem polskich. Paleolit i mezolit*, Warszawa 1964; też, *Zagadnienie różnicowań...* op. cit.

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury komornickiej, datowany przy pomocy analizy fluoro-chloro-apatytowej na wczesny okres atlantycki.

103. Wieliszew, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. XII. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie¹⁹.

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury komornickiej.

104. Wieliszew, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. XIII. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie²⁰.

Interpretacja — homogeniczny zespół kultury janisławickiej, grupa wistecka.

105. Wieliszew, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. XVI. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie²¹.

Interpretacja — prawdopodobnie homogeniczny zespół kultury chojnicko-pieńkowskiej.

106. Wieliszew, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. XVII A. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie²².

Interpretacja — inwentarz z wyraźnymi elementami komornickimi oraz chojnicko-pieńkowskimi. Brak pewności co do ewentualnej zwartości zespołu.

107. Wieliszew, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan. XVII C. Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie²³.

Interpretacja — zwarty zespół, bliżej nie określony kulturowo.

108. Wołomin, pow. Wołomin, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Dwa bardzo małe, smukłe tylczaki typu Stawinoga (tabl. XV, 2, 3), retuszowane stromo, wysoko. Tylczak lancetowaty, bardzo mały, smukły, retuszowany stromo, wysoko, dwustronnie (tabl. XV, 1). Zbrojnik janisławicki, z retuszowaną podstawą (tabl. XV, 4), retuszowany półstromo, nisko, uszkodzony. Trzy zwykłe trapezy (tabl. XV, 5 - 7), retuszowane wysoko; jeden uszkodzony. Wysoki trapez (tabl. XV, 8), retuszowany półstromo, nisko, uszkodzony.

Interpretacja — elementy komornickie i janisławickie.

109. Zagroby-Zegrze, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, stan.? Zbiory PMA w Warszawie.

Smukły trójkąt nierównoboczny rozwartokątny (tabl. XV, 11), retuszowany stromo, nisko. Ułamany u wierzchołka duży trójkąt janisławicki (tabl. XV, 12). Zbrojnik janisławicki z retuszowaną podstawą (tabl. XV, 13), retuszowany półstromo, wysoko. Drobnny zbrojnik janisławicki atypowy (tabl. XV, 14).

Interpretacja — inwentarz janisławicki.

¹⁹ H. Więckowska, *Zagadnienie zróżnicowań...* op. cit.

²⁰ H. Więckowska, *Mezolit...* op. cit.; H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* op. cit.

²¹ H. Więckowska, *Mezolit...* op. cit.

²² H. Więckowska, *Wyniki badań mezolitycznego stanowiska piaskowego (wykopy XVII A, B, C) w Wieliszewie, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 17, 1965.*

²³ H. Więckowska, *Wyniki badań...* op. cit.

110. Ząbki, pow. Wołomin, stan.? Zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie, PMA w Warszawie.

Smukły, mały tylczak typu Stawinoga (tabl. XIII, 16), retuszowany, wysoko, stromo, dwustronnie. Smukły trójkąt nierównoboczny rozwartokątny (tabl. XIII, 17), retuszowany stromo, wysoko, dwustronnie. Dwa trapezy zwykłe (tabl. XIII, 19, 20) i niski (tabl. XIII, 18) różnie retuszowane.

Interpretacja — elementy komornickie oraz górnomezolityczne.

UWAGI OGÓLNE

Przedstawione wyżej powierzchniowe, mazowiecko-podlaskie materiały mezo-lityczne stanowią niewątpliwie istotne uzupełnienie zespołów homogenicznych, uzyskanych w wyniku badań metodycznych. Wypełniają przede wszystkim luki w terenie, nie zawsze rozpoznany metodą badań wykopaliskowych. Powielają już poznane wzory, potwierdzają je, stwarzają wrażenie seryjnego powtarzania pewnych stereotypów (czyt.: kultur lub nawet — odmian w ramach kultur archeologicznych). Ale też nie zawsze do już znanych wzorów pasują: nieraz są zapowiedzią nowych wartości, jeszcze nie poznanych lub nie znanych z terenu analizowanego. I w tym właśnie leży wartość masowych materiałów powierzchniowych, które choć często mieszane, przy spełnieniu warunku masowości — pozwalają rekonstruować pewne struktury kulturowe, pozwalają przewidzieć sprawy nieznane z tzw. czystych materiałów. Nie stawiają jednak te materiały powierzchniowe przysłówiowej „kropki nad i” i choć w pewnych wypadkach ich siła przekonywania bywa duża, wymagają potwierdzenia w zespołach zwartych.

Materiały, które zaprezentowałem w niniejszej pracy, powtarzają w zasadzie główne elementy kulturowe wydzielane w mezolicie naszego kraju²⁴. Można w nich rozpoznać ślady takich kultur (lub elementów), jak komornicka i janisławicka, ponadto mniej wyraźnie zaznaczone są tu elementy chojnicko-pieńkowskie, a zupełnie wyjątkowo występują pojedyncze kundajskie. Takie niejednakowe nasycenie terenu województwa warszawskiego różnymi elementami kulturowymi związane jest najpewniej z różnym stopniem jego penetracji przez ludność poszczególnych kultur. Wydaje się, że dla jednych kultur Mazowsze i Podlasie stanowiły część ich rdzennego terytorium, dla innych zaś były strefą peryferyczną lub wręcz strefą jedynie dalekich wpływów.

Kultura janisławicka reprezentowana jest przez homogeniczny zespół z Wieliszewa XIII, pow. Nowy Dwór, ponadto przez szereg inwentarzy mieszanych, a także może nawet i częściowo homogenicznych. Wymienić tu wypada m. in. takie stanowiska, jak: Brzeziny, pow. Otwock (tabl. I), Czaplinek, pow. Piaseczno (tabl. II), Czerwonka, pow. Sokołów Podlaski (tabl. II), Dziekanów Nowy, pow. Nowy Dwór (tabl. III), Kamieńczyk, pow. Sokołów Podlaski (tabl. IV), Warszawa-Kawęczyn (tabl. XII). Ponadto w bardzo wielu stanowiskach wystąpiły pojedyncze

²⁴ S. K. Kozłowski, *Pradzieje...* op. cit.

zbrojniki janisławickie lub pojedyncze, duże trójkąty janisławickie, które najprawdopodobniej są śladami zespołów kultury janisławickiej. Niewykluczone także, że niektóre pojedyncze trapezy mazowieckie i podlaskie są śladami zespołów janisławickich.

Z powyższych danych wynika, że kultura janisławicka w najpoważniejszym chyba stopniu przyczyniła się do mezolitycznego zasiedlenia terenu obecnego województwa warszawskiego. Ponadto wypada stwierdzić, że stanowiska janisławickie zajmują doliny rzeczne całego opracowywanego obszaru.

W ramach stanowisk janisławickich daje się jednocześnie stwierdzić zróżnicowanie facjalne, występują tu więc elementy wistecckie (np. Wieliszew XIII), dalej elementy grupy wschodniej (np. Kamieńczyk, a dalej na wschód np. Słochy Annapolskie — Czerwony Borek I i II), wreszcie — co jest pewnego rodzaju nowością — dość wyraźne elementy związane z tzw. grupą Maksimonys, typową dla terenów Litwy, północnej Białorusi i Polski północno-wschodniej²⁵. Reprezentantami grupy Maksimonys są na naszym terenie inwentarze z Brzezina (tabl. I), Czerwonki (tabl. II), dalej Warszawy-Kawęczyna (tabl. XII) i Warszawy-Wawra 1 (tabl. XV).

Obecność elementów typu Maksimonys na Mazowszu i Podlasiu może ewentualnie wiązać się z penetracją ludności kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej, bowiem kultura ta wydaje się być przynajmniej po części fazą ceramiczną właśnie kultury janisławickiej²⁶. Również i niektóre inne stanowiska janisławickie mogą być związane z ceramiką typu leśnego. Jeśli tak było, nie trudno byłoby wytłumaczyć szczególnie wielką liczbę stanowisk janisławickich na Mazowszu i Podlasiu, bowiem pochodziłyby one z okresu ponad 4 tysiącleci (!). Problem związku kultur janisławickiej i grzebykowo-dołkowej został, jak dotąd, ledwo zasygnalizowany (por. m. in. znaleziska litewskie i białoruskie oraz zespół z Osjakowa, pow. Wieluń). Wydaje się, że właśnie na naszym terenie ma szczególne szanse rozwiązanie.

Elementy kundajskie — obecność nielicznych zabytków w typie kundajskim nie świadczy zapewne o penetracji ludności kultury kundajskiej na nasz teren, lecz jest raczej świadectwem kontaktów międzykulturowych, jakie istniały pomiędzy kręgiem północno-wschodnim²⁷ a kulturami mezolitu północnego, reprezentowanymi na Mazowszu i Podlasiu. Świadczą o tym pojedyncze zabytki kundajskie, znane z zespołów komornickich (Komornica VI, Poddębe I, Wieliszew XII), chojnicko-pieńkowskich (Świdry Małe — Pieńki 3) i janisławickich (Kamieńczyk, także tzw. zespoły typu Kamienne na Podlasiu ?).

Kultura komornicka — jest reprezentowana na terenie województwa warszawskiego w swym maksymalnym zasięgu północno-wschodnim, co więcej, nie sięgała ona najpewniej nawet do granic województwa. Znana przede wszystkim z zespołów homogenicznych, takich jak Stawinoga I, Całowanie III/1 - 3, Wieliszew XI, XII, Poddębe I i Komornica VI, reprezentowana jest ponadto w niektórych

²⁵ S. K. Kozłowski, *Pradzieje...* op. cit.

²⁶ S. K. Kozłowski, *Referat na Sesji Naukowej w Krakowie i Nowej Hucie* (w druku).

²⁷ S. K. Kozłowski, *Północno-wschodni krąg...* op. cit.

kolekcjach powierzchniowych, wśród których na pierwsze miejsce wysuwają się znaleziska z Warszawy-Zeźna (tabl. XIV) i Warszawy-Dotrzymy, dalej kolekcja z Warszawy-Marcelina (tabl. XIII), Dziekanowa Nowego 1 (tabl. III), Kamieńczyka (tabl. IV), Warszawy-Elsnerowa (tabl. XI) Stoczka (tabl. IX) czy Świdrów Wielkich 1 (tabl. X) lub Karczewia 1/1 (tabl. V).

Osobnej uwagi wymaga inwentarz stanowiska Wieliszew XVII A, zaliczanego powszechnie do kultury komornickiej. Bliższa analiza typologiczna, a także i statystyczna wykazuje jednak spore rozbieżności między tym inwentarzem a klasycznymi zespołami komornickimi. Po pierwsze w Wieliszewie XVII A silnie reprezentowane są elementy chojnicko-pieńkowskie (zbrojnik typu Nowy Młyn, trójkąt z retuszem trzech boków, zbrojnik z retuszowaną podstawą), po drugie – ilość półtylczaków typu Komornica jest w tym inwentarzu większa niż ilość tylczaków typu Stawinoga, co jest nietypowe dla zespołów komornickich. Należy więc sądzić, że mamy do czynienia z dwoma zmieszanymi zespołami – komornickim i chojnicko-pieńkowskim i właśnie tylko takie zmieszanie może dać zmianę proporcji statystycznych, obserwowaną w Wieliszewie XVII A, należy bowiem przypomnieć, że zespoły chojnicko-pieńkowskie mają również „własne” półtylczaki typu Komornica.

Parę słów należałoby poświęcić przy okazji problemowi datowania zespołu ze Stawinogi, pow. Pułtusk, uznawanemu w literaturze za preborealny. W świetle ostatnich badań okazuje się jednak²⁸, że zespół ten nie musi być aż tak stary, bowiem nie dostarcza on bezspornych, preborealnych datowników, a przytaczane dotąd „stare” analogie nie przekonują, jeśli przypomnieć, że podobne do stawinogskich elementy znamy również z zespołów atlantyckich. W wypadku Stawinogi możemy więc jedynie stwierdzić, że zespół ten jest wcześniejszy od początków okresu atlantyckiego, bowiem nie zawiera trapezów, jednak jego precyzyjniejsze datowanie nie jest jeszcze dziś możliwe. Warto tylko wspomnieć, że nie ma podstaw typologicznych do wyłączenia z zespołu stawinogskiego skrobaczy, jak to uczyniła M. Marczak²⁹, uważając, że są one tam młodszą domieszką.

Kultura i elementy chojnicko-pieńkowskie – obecność stanowisk kultury chojnicko-pieńkowskiej jest na Mazowszu poświadczona przede wszystkim zespołami homogenicznymi ze Świdrów Małych (Pieńki 3) i Płocka-Radziwiu II. Ponadto do kultury tej zaliczyć należy niezbyt bogaty zespół z Poddębego VII, opublikowany przez M. Marczak. Charakterystyczne dla tej kultury trójkąty pieńkowskie i podobne, z retuszem trzech boków (fragmenty), występujące w Poddębem VII, niestety nie zostały przez autorkę zilustrowane. W publikacji znajdujemy jednak ich opis – jako fragmentów tylczaków. Ostatnio za zgodą eksploratora opublikowałem dwa trójkąty z tego stanowiska³⁰. W świetle tych faktów –

²⁸ S. K. Kozłowski, *Pradzieje...* op. cit.

²⁹ M. Marczak, *Najstarszy mezolit...* op. cit; teźże, *Wyniki badań...* op. cit.

³⁰ S. K. Kozłowski, *The Atlantic-time Mesolithic Cultures in Poland*, [w:] "Fundamenta" (w druku).

jeżeli do tego dodamy, że w Poddębem wystąpiły i inne elementy w typie chojnicko-pieńkowskim, np. zbrojniki z retuszowaną podstawą – stanowisko należy uznać za chojnicko-pieńkowskie. Również przynależność ubogiego Wieliszewa XVI do omawianej kultury nie jest wykluczona.

Natomiast obecność na stanowiskach pojedynczych elementów w typie chojnicko-pieńkowskim niekoniecznie musi być śladem zespołu omawianej kultury, okazuje się bowiem, że elementy takie (pojedyncze trójkąty, także zbrojniki z retuszowaną podstawą) występują w niektórych zespołach komornickich (np. Wieliszew XI, XII, Poddębe I) jako ich integralna część³¹. Są one tam mniej liczne i wyraźne niż w mieszanym Wieliszewie XVIIIA, jednak ich obecność w poważnym stopniu zmniejsza wartość niektórych pojedynczych typów chojnicko-pieńkowskich, jako wyznaczników kulturowych.

Z dużą ostrożnością do kultury chojnicko-pieńkowskiej można próbować zaliczyć zabytki z następujących stanowisk: Augustów 3 (tabl. I) i Sianno (tabl. VIII). Należy podkreślić, że na terenie województwa kultura chojnicko-pieńkowska występuje jedynie w swym marginalnym zasięgu, nie dochodząc do północnych i wschodnich granic naszego obszaru.

Przedstawiona publikacja dotyczy wyłącznie zbrojników i ostrzy krzemiennych, jest więc przez to niepełna. Mam nadzieję, że znajdzie się w przyszłości ktoś, kto sięgnie po materiały kompletne, ale dopiero wtedy, gdy będą one dostępne do badań, tak się bowiem złożyło, że ja miałem dostęp tylko do wybranych grup narzędziowych.

SOME IMPORTANT MESOLITHIC SURFACE MATERIALS FROM WARSAW AND THE WARSAW PROVINCE

The territory of Mazovia, in principle corresponding to the administrative boundaries of the Warsaw Province, has provided the largest number of homogeneous Mesolithic assemblages belonging to the Komornica culture (Całowanie III/1 - 3, Komornica VI, Poddębe I, Stawinoga I, Wieliszew XI, XII), the Janisławice culture (Wieliszew XIII) and the Chojnice-Pieńki culture (Poddębe VII, Płock-Radziwie II, Świdry Małe-Pieńki 3). In addition, the same territory has yielded numerous surface collections, which are the subject of the present publication. Only microliths have been presented here (plates I - XV). The materials constitute an important supplement to the formerly known homogeneous assemblages; they make it possible to investigate the Mesolithic cultures characteristic of Mazovia in a more exhaustive manner.

The Janisławice culture, the most richly represented in Mazovia, apart from Wieliszew XIII, is undoubtedly present in the inventories from Brzeziny (plate I), Czaplinek (plate II), Czerwonki (plate II), Dziekanów Nowy 1 (plate III), Kamieńczyk (plate IV) and Warszawa-Kawęczyn (plate XII). In addition individual Janisławice artifacts occurred in many investiores. It is also possible to note a certain facial differentiation, since it has been possible to distinguish elements of the Wistka group (Wieliszew XIII), Eastern group (Kamieńczyk) and also Maksimonys group (Brzeziny, Czerwonka, Warszawa-Kawęczyn, Warszawa-Wawer 1). The presence of these ele-

³¹ S. K. Kozłowski, *Pradzieje...* op. cit.

ments may be connected with the penetration of the population belonging to the so-called culture of the comb and pit marked pottery into the Mazovian territories.

The Komornica culture is principally known from homogeneous assemblages (Stawinoga I, Komornica VI, Całowanie III/1 - 3, Wieliszew XI and XII, Poddębe I); its elements also occurred in surface collections from Warszawa-Zeźno (plate XIV), Warszawa-Marcelin (plate XIII), Dziekanów Nowy I (plate III), Kamieńczyk (plate IV), Warszawa-Elsnerów (plate XI), Stoczek (plate IX), Świdry Wielkie I (plate X) and Karczew I/I (plate V). It also embraces the inventory from Wieliszew XVII A, formerly considered to be homogeneous but in fact turning out to be a mixture of Komornica and Chojnice-Pieńki assemblages.

The Chojnice-Pieńki culture, peripheral in Mazovia, is known from three homogeneous assemblages (Świdry Małe-Pieńki 3 — the Pieńki group; Płock-Radziwie II — the Chojnice group; Poddębe VII — an indefinite group). It is not certain, however, whether individual artifacts of the Chojnice-Pieńki type, known from mixed inventories belong to this culture or to other cultures. It is possible that inventories from Augustów 3 (plate I) and Sianno (plate VIII) also belong to the Chojnice-Pieńki culture.

The Kunda culture does not occur in Mazovia, but several assemblages therein reflect distant influences.